

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ
МАГИСТРАТУРА БЎЛИМИ

«БАНК ВА ЖАМҒАРМА ИШИ» КАФЕДРАСИ

Кўлёзма ҳуқуқида
УДК

ТАЙИРОВ НУРИДДИН ОЛИМОВИЧ

«Тижорат банкларини солиққа тортиш муаммолари
(ОАТББ «Трастбанк» мисолида)

Мутахасислик: ~~5A23070~~ Банк иши

Магистр академик даражасини олиш учун ёзилган

ДИССЕРТАЦИЯ

Илмий раҳбар:

и.ф.н., Ниёзов З.Д.

САМАРҚАНД - 2014

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти «Банк иши» мутахассислиги магистранти
Тайиров Нуриддин Олимовичнинг «Тижорат банкларини солиққа тортиш
муаммолари (ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиали мисолида)» мавзусидаги
магистрлик диссертациясига
ТАҚРИЗ

Банк тизимининг молиявий барқарорлиги таъминлаш, шунингдек, мамлака иқтисодиётига қилинаётган инвестициялар ҳажмини кенгайтириш кўп жиҳатдан солиққ тортиш тизимини такомиллаштириш масаласини банк фаолиятида мавжуд бўлган долзар назарий ва амалий муаммолардан бирига айлантиради.

Тижорат банклари фаолиятини солиқ тизими орқали тартибга солиш биринчида банк тизимининг ликвидлилик позициясини мустаҳкамлаш, иккинчи томонда банкларнинг иқтисодий ривожланишга таъсирини ошириш нуқтаи назаридан кўри чиқилиши лозим.

Магистрлик диссертация иши юқорида қайд этилган муаммоларни самарали тарзд бартараф этиш йўлларини аниқлашга қаратилган.

Магистрлик диссертацияси кириш қисми, уч боб, хулосалар, фойдаланилга адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат.

Тадқиқот мақсадига асосланган ҳолда, қуйидаги илмий, услубий ва амали вазифалар белгилаб олинган ҳамда ҳал этилган:

1. Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида тижорат банкларини солиққа торти тизими элементларининг ўзига хос бўлган хусусиятлари аниқланган.

2. Тижорат банклари томонидан тўланадиган солиқлар ва унга тенглаштирилга тўловларнинг иқтисодий табиати ёритилган.

3. Тижорат банкларида молиявий натижаларни шакллантириш методологияс аниқланган.

4. Тижорат банкларида молиявий натижаларни шакллантиришнинг жорий ҳолатин таҳлил қилиш орқали молиявий барқарорликни таъминловчи омиллар тизимлаштирилган

5. Тижорат банкларини фаолияти самарадорлигини ошириш ҳамда бюджетни даромадларида уларнинг салмоғини ошириш борасида мавжуд бўлган муаммол аниқланган ва уларни бартараф қилиш йўллари ишлаб чиқилган.

6. Тижорат банкларини фаолияти самарадорлигини ошириш модели шакллантири борасида илмий асосланган таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

Тижорат банклари фаолиятини самарадорлигини ошириш ҳамда уларнинг бюджет даромадларидаги салмоғини оширишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиял ишлаб чиқилган. Хусусан:

- банк фаолияти самарадорлигини тушунчасининг ўзига хос хусусиятлар аниқланди. Банк фаолияти самарадорлиги тизимининг ўзига хос хусусиятлари жумласиг фикримизча, қуйидагиларни киритишимиз мумкин: кўрсатилаётган хизматларни комплекслилиги, бу эса миқозларга таклиф қилинаётган барча хизматларнинг юқор сифатини талаб қилади; банклар ўз зиммасига барча миқозлар, молиявий инструментла фаолият олиб боровчи барча молия бозорларининг рискин олиши; глобал мол бозорларининг юқори даражадаги беқарорлиги, миқозлар ҳатти-ҳаракатлари, таҳликанинг юқори даражаллиги, глобал молия бозорларида спекулятив стратегияларни мавжудлиги.

- банкнинг фаолияти натижалари таҳлил қилиниб, улардаги тенденциял аниқланди. Хусусан, макроиқтисодий муҳитнинг исталган йўналишидаги ўзгаришл банк фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказади; банк фаолиятини турли йўналишларидаги диспропорциялар рентабеллик даражасига салбий таъс ўтказган ҳолда, асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган капит мультипликаторининг тўхтовсиз кўтарилишига олиб келмоқда.

- тижорат банкини ривожлантириш моделлари ишлаб чиқилди. Унинг алтернатив сценарийларини ишлаб чиқиш зарур.

- тижорат банклари фаолияти самарадорлигини ошириш борасидаги мавжуд муаммолар аниқланган ва уларни бартараф этиш йўллари ишлаб чиқилди. Илмий тадқиқот ишида мазкур муаммолар уч гуруҳга ажратилган ҳолда тадқиқ қилинган, яъни тижорат банкларининг амалий фаолияти ҳамда стратегик ривожланиш йўналишларига бевосита таъсир ўтказувчи макроиктисодий ва микро муҳитдаги муаммолар, банкнинг узок муддатли ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ услубиётлар тизимини шакллантиришнинг услубий асослари билан боғлиқ муаммолар ҳамда банк фаолиятига бевосита алоқадор бўлмаган фаолият турлари бўйича муаммоларни ўз ичига олади.

- тижорат банки молиявий натижаларни барқарорлаштириш ҳамда уларни узок муддатли истикболда ривожлантириш юзасидан илмий асосланган таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Хусусан, мазкур йўналишда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг ролини ошириш лозим, банк бизнесини ташкил қилиш моделини ўзгартириш лозим, сифат жиҳатдан янги технологик базани шакллантирилиши зарур.

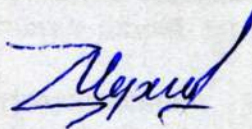
Диссертация ишини бажаришда кўплаб манбаларга хаволалар қилинган.

Битирув малакавий ишининг тузилмаси ҳамда улардаги масалаларнинг назарий ва амалий жиҳатдан ёритилиши талаб доирасида. Шунини алоҳида қайд этиш зарурки, олинган натижалар тизимли тарзда ифодаланган ва тегишли хулосалар қилинган.

Шу билан бир қаторда ишда мавжуд бўлган маълум камчиликлар эътироф этилиш зарур. Хусусан, ишда таклиф этилган банк фаолиятини стратегик ривожлантириш моделининг бевосита банк фаолиятига жорий қилиниши кўплаб ташкилий ва молияви муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Ташкилий муаммоларнинг ҳал қилиниш йўналишлари муаллиф томонидан кўриб чиқилган. Аммо молиявий харажатлар ва уларнинг бюджети магистр этиборидан четда қолган.

Шунга қарамасдан қайд этилган камчилик ишнинг назарий ва амалий аҳамиятин пасайтирмайди. Диссертация иши мустақил бажарилган, расмийлаштирилиши ва мазмун жиҳатидан талабга жавоб беради ва ҳимояга тавсия этилади. 5А340700 – Банк иш мутахассислиги магистранти Тойиров Нуриддин Олимович мазкур мутахассислик бўйича магистрлик илмий даражасини олишга лойиқ.

“Банк ва жамғарма иши” кафедраси
катта ўқитувчиси, и.ф.н.

Мухиддинов Ж.

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти – Банк иши мутахассислиги магистранти
Тайиров Нуриддин Олимовичнинг «Тижорат банкларини солиққа тортиш
муаммолари (ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиали мисолида)» мавзусидаги
магистрлик диссертациясига

ТАҚРИЗ

Банк тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари траекторияси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги «2011 – 2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида»ги ПҚ-1438 сонли Қарорида белгилаб берилган.

Банк тизимининг моливий барқарорлигини таъминлаш, шунингдек, мамлакат иқтисодиётига қилинаётган инвестициялар ҳажмини кенгайтириш кўп жиҳатдан солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш масаласини банк фаолиятида мавжуд бўлган долзарб назарий ва амалий муаммолардан бирига айлантиради.

Тижорат банклари фаолиятини солиқ тизими орқали тартибга солиш биринчидан, банк тизимининг ликвидлилик позициясини мустаҳкамлаш, иккинчи томондан банкларнинг иқтисодий ривожланишга таъсирини ошириш нуқтаи назаридан кўриб чиқиши лозим.

Динамик ўзгарувчан иқтисодий муҳит, бозорларнинг глобаллашуви шунингдек, республикамиз иқтисодиётида барқарор ўсиш суръатлари ва макроиқтисодий мутаносибликнинг сақлаб қолиниши зарурлиги шароитида тижорат банклари фаолиятини солиқ тизими орқали тартибга солиш йўналишида илмий тадқиқот ишларини давом эттириш ҳамда назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган таклифлар ва тавсияларни ишлаб чиқишнинг зарурати магистрлик диссертацияси мавзусининг долзарблигини аниқлаб беради.

Магистрлик диссертацияси кириш қисми, уч боб, хулосалар, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ҳамда иловалардан иборат.

Диссертациянинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, мавзунинг ўрганилганлик даражаси, мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети, назарий ва амалий аҳамияти, ҳимояга олиб чиқилаётган асосий ҳолатлар қайд этилган.

Биринчи боб тижорат банклари фаолиятини солиққа тортишнинг иқтисодий моҳияти, зарурати, ўзига хос бўлган хусусиятлари, шунингдек, давлат бюджетининг шаклланиши ва унинг касса ижросинининг амалга оширилишида тижорат банкларининг тутган ўрнига бағишланган. Бундан ташқари солиққа солиш тизимининг тижорат банклари фаолиятида даромадлилик даражасини ошириш ҳамда ликвидлилик позициясини мустаҳкамлашдаги роли акс эттирилган.

Иккинчи бобда ОАТББ «Трастбанк» ва унинг Самарқанд филиалида даромадларнинг шаклланиши хусусиятлари, даромадларнинг шаклланиши манбалари, фаолият самарадорлиги таҳлили амалга оширилган. Шунингдек, мазкур бобда тижорат банкларининг молия стратегиясида ликвидликини таъминлаш ҳамда кредит портфелини бошқариш сиёсатларининг амалга оширилиши ва уларнинг солиқ муносабатлари ҳамда даромадлилик даражасига таъсири илмий амалий жиҳатдан кўриб чиқилган.

Учинчи бобда узоқ муддатли истикболда банк фаолиятининг самарадорлигини ошириш ҳамда фаолиятни ташкил этиш соҳасида мавжуд бўлган муаммолар ва уларни бартараф қилиш юзасидан таклифлар берилган. Айни пайтда банкнинг стратегик ривожлантириш моделининг келтирилиши, уни амалий фаолиятга жорий қилиш юзасидан муаллифнинг мулоҳазалари келтирилган.

Диссертациянинг хулоса ва таклифлар қисмида тадқиқот бўйича умумий хулосалар келтирилган, шунингдек, тавсиялар ва таклифлар ёритилган.

Диссертация ишини бажаришда кўплаб манбаларга хаволалар қилинган.

Битирув малакавий ишининг тузилмаси ҳамда улардаги масалаларнинг назарий ва амалий жиҳатдан ёритилиши талаб доирасида. Шунинг алоҳида қайд этиш зарурки, олинган натижалар тизимли тарзда ифодаланган ва тегишли хулосалар қилинган.

Шу билан бир қаторда ишда мавжуд бўлган маълум камчиликлар эътироф этилиши зарур. Хусусан, ишда таклиф этилган банк фаолиятини стратегик ривожлантириш моделининг бевосита банк фаолиятига жорий қилиниши кўплаб ташкилий ва молиявий муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Ташкилий муаммоларнинг ҳал қилиниши йўналишлари муаллиф томонидан кўриб чиқилган. Аммо молиявий харажатлар ва уларнинг бюджети магистр эътиборидан четда қолган.

Шунга қарамасдан қайд этилган камчилик ишнинг назарий ва амалий аҳамиятини пасайтирмайди. Диссертация иши мустақил бажарилган, расмийлаштирилиши ва мазмуни жиҳатидан талабга жавоб беради ва ҳимояга тавсия этилади. Банк иши мутахассислиги магистранти Тайилов Нуриддин Олимович мазкур мутахассислик бўйича магистрлик илмий даражасини олишга лойиқ.

Марказий банк Самарқанд вилоят
Бош бошқармаси, бўлими бошлиғи

Зияев Л.А.

Аннотация

Мазкур магистрлик диссертациясида тижорат банкларини солиққа солишнинг долзарб муаммолари кўриб чиқилган. Тадқиқот доирасида тижорат банкларининг фаолияти натижалари ва уни солиққа тортишнинг иқтисодий моҳияти ва мазмуни, методологик асослари, шунингдек, мазкур соҳадаги мавжуд вазият, ундаги тенденциялар ҳамда такомиллаштириш истиқболлари тизимли тарзда таҳлил қилинган. Қўлланилган ёндашув ва услубиёт ишнинг илмий ва амалий даражасига ижобий таъсир ўтказган.

Диссертация иши амалга оширилган тадқиқот натижалари тижорат банклари ва солиқ идоралари ходимларининг амалий фаолиятида, “Банк иши” йўналишида илмий иш билан шуғулланувчиларнинг тадқиқотларида, шунингдек, мазкур йўналишдаги ўқув жараёнлари қўлланилиши мумкин. Диссертация ишидан бошқа йўналиш ва мутахассисликда таҳсил олаётган талабалар, малака оширувчилар, аспирантлар, профессор - ўқитувчилар мазкур масалага қизиқувчилар фойдаланиши мумкин.

Annotation.

In this master degrees dissertation is given on taxes of commercial banks.

On the sphere of research are given some analyses about activities of commercial banks and its attraction to taxes by the economic branches and also asked about methodological aspects, some problems on this sphere, its tendencies also developing reforms are given analyzed.

Given method affects for research and practices of the work.

By the research of the dissertation commercial banks and taxes offices and their staff can use on their practice. Also this research can be useful for scientific branches.

This dissertation can be useful for others, students, researchers professors and teachers on their field.

МУНДАРИЖА

КИРИШ	3
1-БОБ. Тижорат банкларининг даромадларини солиққа тортишнинг назарий услубий асослари.....	10
1.1 Тижорат банклари даромадларини солиққа тортишнинг назарий асослари.....	10
1.2. Тижорат банкларининг молиявий натижалари ва уларнинг шакллантириш хусусиятлари.....	26
1.3. Хорижий банкларининг молиявий натижалари ва унинг шаклланиш амалиёти ҳамда ундан Ўзбекистонда фойдаланиш имкониятлари.....	31
2-БОБ. ОАТББ «Трастбанк» даромадларини солиққа тортишнинг амалдаги ҳолати таҳлили.....	41
2.1. ОАТББ «Трастбанк» да молиявий натижалари шаклланишининг динамик таҳлили.....	41
2.2. Тижорат банкларини солиққа солиш соҳасидаги ўзгаришлар таҳлили.....	50
2.3. ОАТББ «Трастбанк» молиявий стратегиясининг асосий йўналишлари таҳлили ва уларнинг ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиалида амалга оширилиши таҳлили.....	53
3-БОБ. Тижорат банклари даромадларини солиққа тортиш соҳасида мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари.....	65
3.1. ОАТББ «Трастбанк» даромадларини солиққа тортиш жараёнидаги мавжуд муаммолар.....	65
3.2. ОАТББ «Трастбанк» даромадларини солиққа тортиш билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш йўллари.....	70
3.3. ОАТББ «Трастбанк» фаолиятининг узоқ муддатли самарадорлигини таъминлаш механизмини шакллантириш истиқболлари.....	74
ХУЛОСА.....	78
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	86
ИЛОВАЛАР.....	90

Кириш.

Мавзунинг долзарблиги. Сўнгги йиллар давомида мамлакатимизнинг банк сектори халқ хўжалигининг бошқа тармоқларига нисбатан тезкор ривожланиш суръатларини намоён қилди. Бунинг натижасида тижорат банклари давлат бюджети учун энг йирик солиқ тўловчиларга айланди. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётини модернизациялаш асосида ривожлантиришнинг молиявий базасини шакллантириш, шунингдек, солиқ тизимини такомиллаштиришга қаратилган тадбирларнинг амалга оширилиши моҳиятан ўзига хос хусусиятларга эга бўлган банк фаолиятини солиққа тортиш йўналишида маълум муаммоларини юзага келтиради. Солиқ тизимида банклар алоҳида ўрин эгаллайди. Улар солиқ агентлари ҳамда солиқларни ундириш нуқтаи назаридан давлат ва солиқ тўловчилар ўртасидаги воситачилар бўлиб ҳисобланишлари билан бир қаторда давлатнинг иқтисодий сиёсатини олиб бориш функциясини ҳам бажаради.

Банк тизимини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари траекторияси Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2010 йил 26 ноябрдаги “2011 – 2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида”ги ПҚ-1438 сонли Қарорида белгилаб берилган.

Банк тизимининг молиявий барқарорлиги таъминлаш, шунингдек, мамлакат иқтисодиётига қилинаётган инвестициялар ҳажмини кенгайтириш кўп жиҳатдан солиққа тортиш тизимини такомиллаштириш масаласини банк фаолиятида мавжуд бўлган долзарб назарий ва амалий муаммолардан бирига айлантиради.

Тижорат банклари фаолиятини солиқ тизими орқали тартибга солиш биринчидан, банк тизимининг ликвидлилик позициясини мустаҳкамлаш, иккинчи томондан банкларнинг иқтисодий ривожланишга таъсирини ошириш нуқтаи назаридан кўриб чиқилиши лозим.

Динамик ўзгарувчан иқтисодий муҳит, бозорларнинг глобаллашуви шунингдек, республикамиз иқтисодиётида барқарор ўсиш суръатлари ва макроиқтисодий мутаносибликнинг сақлаб қолиниши зарурлиги шароитида тижорат банклари фаолиятини солиқ тизими орқали тартибга солиш йўналишида илмий тадқиқот ишларини давом эттириш ҳамда назарий ва амалий аҳамиятга эга бўлган таклифлар ва тавсияларни ишлаб чиқишнинг зарурати мавзунинг долзарблигини аниқлаб беради.

2. Мавзунинг республикада олиб борилаётган илмий тадқиқотларнинг устувор йўналишларига мослиги. Тадқиқот мавзуси республикамизда мазкур соҳа муаммолари билан шуғулланувчи илмий-тадқиқот ва олий таълим муассасаларининг, чунончи Самарканд иқтисодиёт ва сервис институтининг илмий тадқиқотлари йўналишларига мос келади.

3. Ишнинг давлат дастурлари ёки илмий тадқиқот ишлари режалари боғлиқлиги. Диссертация мавзуси Самарканд иқтисодиёт ва сервис институти илмий-тадқиқот ишлари режаси билан боғлиқ ва унинг таркибий қисми ҳисобланади.

4. Мавзунинг ўрганилганлик даражаси. Замонавий банк фаолиятини солиқ тизими орқали тартибга солиш масалалари шунингдек, банк фаолиятининг ўзига хос хусусиятлари П.Роуз, О.И.Лаврушин, А.Люкшинов, И.О.Спицин, Я.О.Спицин, Д.М.Гвишиани, А.Алавердовлар ва бошқа хорижий иқтисодчи олимларнинг илмий ишларида тадқиқ қилинган.

Ўзбекистонлик олимлардан Т.Маликов, Н.Х.Жумаев, А.В.Вахабов, Д.Н.Рахимова, Қ.Х.Абдурахмонов, Н.Қ.Йўлдошев, Н.Ғ.Каримов, Ф.И.Мирзаев, Б.Б.Парпиев, Р.Р.Тожиев, Б.К.Мирзамайдинов, Б.З.Мустафаев, М.М.Абдурахмановаларнинг илмий тадқиқотларида банкларни солиққа тортишнинг айрим жиҳатларига эътибор қаратилган.

5. Тадқиқотнинг мақсади. Тижорат банкларини солиққа тортиш тизимини ривожлантириш бўйича назарий мулоҳазаларни асослаш ва илмий таклиф ва амалий тавсияларнинг ишлаб чиқилишидан иборат.

6. Тадқиқотнинг объекти. Тадқиқот объекти сифатида ОАТ “Трастбанк” ва унинг Самарқанд вилояти филиали олинади.

7. Тадқиқот предмети. Тадқиқот предмети бўлиб, тижорат банкларини солиққа тортиш тизимининг шаклланиши ва ривожланиши шароитида юзага келувчи ташкилий–иқтисодий муносабатлар, алоқалар ва жараёнлар ҳисобланади.

8. Тадқиқот усуллари. Диссертацияни ёзиш жараёнида илмий тадқиқотнинг таҳлил ва кузатиш, умумлаштириш, гуруҳлаш, таққослаш ҳамда тизимли таҳлил усулларидан фойдаланилган.

9. Тадқиқот вазифалари. Тадқиқот мақсадига асосланган ҳолда, қуйидаги илмий, услубий ва амалий вазифалар белгилаб олинди ҳамда ҳал этилди:

1. Замонавий бозор иқтисодиёти шароитида тижорат банкларини солиққа тортиш тизими элементларининг ўзига хос бўлган хусусиятлари аниқланди.

2. Тижорат банклари томонидан тўланадиган солиқлар ва унга тенглаштирилган тўловларнинг иқтисодий табиати ёритилди.

3. Тижорат банкларида молиявий натижаларни шакллантириш методологияси аниқланди.

4. Тижорат банкларида молиявий натижаларни шакллантиришнинг жорий ҳолатини таҳлил қилиш орқали молиявий барқарорликни таъминловчи омиллар тизимлаштирилди.

5. Молиявий натижаларни шакллантириш услубиётини амалий фаолиятда фойдаланишнинг хориж тажрибасини ўрганилади ва уларнинг мамлакатимиз тижорат банклари фаолиятида борасида қўллаш юзасидан таклифлар берилди.

6. Тижорат банкларини фаолияти самарадорлигини ошириш ҳамда бюджетнинг даромадларида уларнинг салмоғини ошириш борасида мавжуд бўлган муаммолар аниқланди ва уларни бартараф қилиш йўллари ишлаб чиқилди.

7 Тижорат банкларини фаолияти самарадорлигини ошириш модели шакллантириш борасида илмий асосланган таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди.

10. Ҳимояга олиб чиқиладиган асосий ҳолатлар:

- тижорат банклари фаолияти натижаларини солиққа тортиш инструментларининг қўлланилиши ҳолати ва зарурати асослаб берилган;
- банк молиявий натижаларини шакллантириш ва уларни узоқ муддатли истикболда ривожлантириш услубиётини ишлаб чиқишда Марказий банкнинг ролини ошириш йўналишлари ва зарурати асослаб берилган;
- банк фаолияти самарадорлигини мустаҳкамлаш ва ривожлантириш юзасидан илмий таклиф ва амалий тавсиялар асосланган;
- тижорат банклари фаолияти самарадорлигини таъминлашнинг стратегик модели ва унинг амалий фаолиятга жорий қилиш бўйича илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган.

11. Илмий янгилиги. Тижорат банклари фаолиятини самарадорлигини ошириш ҳамда уларнинг бюджет даромадларидаги салмоғини оширишга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилган. Хусусан:

- банк фаолияти самарадорлигини тушунчасининг ўзига хос хусусиятлари аниқланди. Банк фаолияти самарадорлиги тизимининг ўзига хос хусусиятлари жумласига, фикримизча, қуйидагиларни киритишимиз мумкин кўрсатиладиган хизматларнинг комплекслилиги, бу эса мижозларга таклиф қилинадиган барча хизматларнинг юқори сифатини талаб қилади; банклар ўз зиммасига барча мижозлар, молиявий инструментлар, фаолият олиб боровчи барча молия бозорларининг рискинни олиши; глобал молия бозорларининг юқори даражадаги бекарорлиги, мижозлар ҳатти-ҳаракатларида таҳликанинг юқори даражалиги, глобал молия бозорларида спекулятив стратегияларнинг мавжудлиги.

- банкнинг фаолияти натижалари таҳлил қилиниб, улардаги тенденциялар аниқланди. Хусусан, иқтисодиётни ривожлантиришда стратегик мутаносибликнинг сақланиши, бюджет профецити, инфляциянинг

белгиланган прогноз кўрсаткичларидан паст даражада бўлиши, шунингдек, Марказий банкнинг катъий монетар сиёсати банкларнинг молиявий барқарорлигини таъминловчи бош омиллар ҳисобланади, макроиктисодий муҳитнинг исталган йўналишидаги ўзгаришлар банк фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказди; банк фаолиятининг турли йўналишларидаги диспропорциялар рентабеллик даражасига салбий таъсир ўтказган ҳолда, асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган капитал мультипликаторининг тўхтовсиз кўтарилишига олиб келмоқда.

- тижорат банкини ривожлантириш моделлари ишлаб чиқилди. Унинг алтернатив сценарийларини ишлаб чиқиш зарур.

- тижорат банклари фаолияти самарадорлигини ошириш борасидаги мавжуд муаммолар аниқланган ва уларни бартараф этиш йўллари ишлаб чиқилди. Илмий тадқиқот ишида мазкур муаммолар уч гуруҳга ажратилган ҳолда тадқиқ қилинган, яъни тижорат банкларининг амалий фаолияти ҳамда стратегик ривожланиш йўналишларига бевосита таъсир ўтказувчи макроиктисодий ва микро муҳитдаги муаммолар, банкнинг узок муддатли ривожлантириш дастурини ишлаб чиқиш билан боғлиқ услубий тизимини шакллантиришнинг услубий асослари билан боғлиқ муаммолар ҳамда банк фаолиятига бевосита алоқадор бўлмаган фаолият турлари бўйича муаммоларни ўз ичига олади.

- тижорат банки молиявий натижаларни барқарорлаштириш ҳамда уларни узок муддатли истикболда ривожлантириш юзасидан илмий асосланган таклифлар ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди. Хусусан, мазкур йўналишда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг ролини ошириш лозим, банк бизнесини ташкил қилиш моделини ўзгартириш лозим, сифат жиҳатдан янги технологик базани шакллантирилиши зарур.

12. Тадқиқот натижаларининг илмий ва амалий аҳамияти. Илмий тадқиқот ишини бажариш давомида олинган натижалар, хулоса ва таклифлар тижорат банкларида бошқарув тизими тўғрисидаги назарий ва амалий билимлар доирасини кенгайтиради. Ишнинг амалий аҳамияти тижорат

банклари томонидан боқарув қарорларни тайёрлаш ва қабул қилишда ўз ифодасини топади.

Илмий тадқиқот иши материалларидан олий ва ўрта – махсус ўқув юртларида “Банк иши”, “Банк менежменти”, “Банк фаолияти таҳлили” каби фанларнинг ўқув дастурларини такомиллаштириш ва ўқитишда илмий манба сифатида фойдаланиш мумкин.

13. Бажарилиши кутилаётган илмий тадқиқот ишлари режаси.

Диссертация кириш, уч боб, хулоса, фойдаланилган адабиётлар рўйхати ва иловалардан иборат.

Диссертациянинг кириш қисмида мавзунинг долзарблиги, мавзунинг ўрганилганлик даражаси, мақсади ва вазифалари, объекти ва предмети, назарий ва амалий аҳамияти, ҳимояга олиб чиқиляётган асосий ҳолатлар қайд этилган.

Биринчи боб тижорат банклари фаолиятини солиққа тортишнинг иктисодий моҳияти, зарурати, ўзига хос бўлган хусусиятлари, шунингдек, давлат бюджетининг шаклланиши ва унинг касса ижросинининг амалга оширилишида тижорат банкларининг тутган ўрнига бағишланган. Бундан ташқари солиққа солиш тизимининг тижорат банклари фаолиятида даромадлилик даражасини ошириш ҳамда ликвидлилик позициясини мустаҳкамлашдаги роли акс эттирилган.

Иккинчи бобда ОАТББ «Трастбанк» ва унинг Самарқанд филиалида даромадларнинг шаклланиши хусусиятлари, даромадларнинг шаклланиши манбалари, фаолият самарадорлиги таҳлили амалга оширилган. Шунингдек, мазкур бобда тижорат банкларининг молия стратегиясида ликвидликни таъминлаш ҳамда кредит портфелини бошқариш сиёсатларининг амалга оширилиши ва уларнинг солиқ муносабатлари ҳамда даромадлилик даражасига таъсири илмий амалий жиҳатдан кўриб чиқилган.

Учинчи бобда узок муддатли истикболда банк фаолиятининг самардорлигини ошириш ҳамда фаолиятни таъкид этиш сўҳасида мавжуд билимлар доирасини кенгайтиради. Ишнинг амалий аҳамияти тижорат

Айни пайтда банкнинг стратегик ривожлантириш моделининг келтирилиши, уни амалий фаолиятга жорий қилиш юзасидан муаллифнинг мулоҳазалари келтирилган..

Диссертациянинг хулоса ва таклифлар қисмида тадқиқот бўйича умумий хулосалар келтирилган, шунингдек, тавсиялар ва таклифлар ёритилган.

1. Боб. Тижорат банкларининг даромадларини солиққа тортишнинг назарий услубий асослари.

1.1. Тижорат банклари даромадларини солиққа тортишнинг назарий асослари

Давлат бюджетининг даромадлари мамлакат ялпи ички (миллий) маҳсулотини тақсимлаш ва қайта тақсимлаш умумий жараёнининг элементларидан бири бўлиб, улар оралик (транзит) характерга эга. Улар юридик ва жисмоний шахсларга тегишли бўлган даромадлар ва жамғармаларнинг бир қисмини бюджетга ўтказилиши натижасида вужудга келади. Бюджет даромадларининг моддий-буюмлашган мазмунини давлатнинг ихтиёрига бориб тушган пул маблағлари ташкил этади. Бу молиявий (бюджет) категориянинг намоён бўлиш шакли бюджетга бориб тушувчи турли солиқлар, тўловлар, йиғимлар, божлар ва ажратмалардан иборат.

Миқдорий жиҳатдан Давлат бюджетининг даромадлари яратилган (ишлаб чиқарилган) ялпи ички (миллий) маҳсулотда (миллий даромадда) давлатнинг улушини кўрсатади. Уларнинг абсолют ҳажми ва салмоғи мамлакатнинг ялпи ички (миллий) маҳсулоти (миллий даромади)нинг умумий ҳажми, у ёки бу даврда давлатнинг олдида турган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий, муҳофаа ва бошқа вазифалар билан белгиланади. Ана шуларга мувофиқ равишда Давлат бюджетда маблағларни концентрация қилиш (тўплаш, йиғиш) миқдори ва уларни ундиришнинг шакл ва методлари аниқланади.

Давлат бюджети давлатнинг йирик марказлашган пул фонди бўлиб, у давлатнинг функцияларини бажаришга асосланган иқтисодий категория ҳисобланади.

Иқтисодий адабиётларда кўпчилик етакчи иқтисодчи-олимлар томонидан давлат бюджетини давлатнинг йирик марказлашган пул фонди ва асосий молия категорияси эканлиги қайд этилган.

Давлат бюджетда, молия тизимининг бошқа бўлинмаларидан фаркли ўларок, икки тушунчанинг терминологик қўшилиши мавжуд: 1) бюджет – иқтисодий (молиявий) категория сифатида; 2) бюджет – мамлакатнинг асосий молиявий режаси сифатида. Айрим ҳолларда Давлат бюджетининг моҳияти фақат мамлакатнинг асосий молиявий режаси сифатида талқин этилади. Буни тўғри деб эътироф этиб бўлмайди. Чунки иқтисодиётга тегишли бўлган ҳар қандай режа у ёки бу иқтисодий категориянинг намоён бўлиш шаклларида бошқа нарсасиз. Шунга мувофиқ равишда, давлатнинг асосий молиявий режаси Давлат бюджети (умумдавлат молиясининг намоён бўлиш шаклидир. Бошқача сўзлар билан айтганда, давлатнинг асосий молиявий режаси сифатида бюджет иқтисодий категория сифатида бюджетга хос бўлган хусусиятлар мажмуининг намоён бўлишидир. Иқтисодий категория ва мамлакатнинг асосий молиявий режаси сифатида уларнинг “Давлат бюджети” деб бир хил номланиши предметнинг моҳиятини ўзгартирмайди ва Давлат бюджетини иқтисодий (молиявий) категорияларнинг таркибидан чиқаришга ҳеч қандай асос бўла олмайди. Бундан келиб чиқадиган асосий хулоса шундан иборатки, Давлат бюджети дейилганда, энг аввало, икки тушунчанинг қўшилишини тушунмоқ керак: биринчиси давлат иқтисодиётида ялпи ички (миллий) маҳсулотни тақсимлаш натижасида вужудга келадиган иқтисодий (молиявий) муносабатлар (иқтисодий категория) ва иккинчиси шу категориянинг намоён бўлиш шакли сифатида давлатнинг асосий молиявий режаси.

Моддий маънода бюджет – тегишли даражадаги давлат ва маҳаллий ҳокимият идоралари фаолиятини таъминловчи, улар олдида қўйилган сиёсий, иқтисодий, ижтимоий вазифаларни бажариш имконини берувчи марказлаштирилган пул маблағлари фондидан иборатдир. Давлат томонидан

режалаштирилган тадбирларни бюджет хисобидан молиявий таъминлаш деганда бюджетнинг айнан ана шу моддий маъноси кўзда тутилади.

Хукукий категория сифатида бюджет тегишли худуд доирасида марказлаштирилган пул маблағларини шакллантириш, тақсимлаш, фойдаланишга қаратилган ва тегишли давлат ёки маҳаллий ҳокимият идораси томонидан тасдиқланган асосий молиявий режа, юридик меъёрлардан иборатдир.

Ўзининг ижтимоий-иқтисодий белгисига кўра, Давлат бюджетининг даромадлари икки гуруҳга бўлиниши мумкин:

- хўжалик юритувчи субъектлардан олинadиган даромадлар;
- аҳолидан тушумлар.

Мулкчилик шаклига кўра, Давлат бюджетининг даромадлари қуйидаги кўринишларда бўлиши мумкин

- нодавлат сектордан олинadиган даромадлар;
- давлат хўжаликларидан олинadиган даромадлар;
- аҳолидан олинadиган маблағлар.

Давлат бюджети даромадларининг бош моддий манбаи миллий даромад хисобланади. Миллий даромадни давлат томонидан ўзлаштириш турли усуллар ёрдамида амалга оширилади. Жаҳон иқтисодиёти ривожланишининг ҳозирги босқичида миллий даромад давлат томонидан ўзлаштирилиши қуйидаги уч асосий усул воситасида амалга оширилмоқда:

- 1) Солиқлар.
- 2) Давлат кредити
- 3) Банк тизимининг кредитлари.

Шуниси характерлики, бюджет даромадларини шакллантириш қараёнининг қуйидаги принципларга асосланиши мақсадга мувофиқдир:

- солиқларнинг бюджетга олиниши мамлакат миллий бойлиги манбаларининг тугашига олиб келмаслиги керак;
- солиқлар уларни тўловчилар ўртасида тенг (адолатли) тақсимланмоғи мумкин;

– солиқларнинг ишлаб чиқарувчилар айланма фондлари ҳажмига салбий таъсир кўрсатмаслиги;

– солиқларнинг соф даромадга нисбатан ҳисобланиши;

– давлат учун солиқларнинг ундирилиши иложи борица арзонроқ бўлиши лозим;

– солиқларнинг ундирилиш жараёни хусусий секторни сиқиб қолмаслиги керак;

– субъектларнинг мустақил фаолият кўрсатишига риоя этиш (шароит қўйиш). Бунинг маъноси шундан иборатки, субъектларга тегишли бўлган маблағлар бир қисмининг Давлат бюджетига олинishi уларнинг мустақил ривожланишига салбий таъсир кўрсатмаслиги керак. Бу чегарадан ошиб кетish субъектларнинг мустақиллигини йўқотишга, касодга учраш ҳолатларининг вужудга келишига, ички резервларни кидириб топишга ва ишлаб чиқаришнинг ўсиш суръатларини таъминлашга интилиш сусаяди, иқтисодиётнинг ривожланишига олиб келади;

– субъектларнинг хатти-ҳаракати ва интилишига боғлиқ бўлмаган ҳолда вужудга келган даромадларнинг тўлиқ ёки қисман бюджетга олинishi. Маълум бир харажатларни амалга оширмасдан туриб олинган барча даромадлар субъектларнинг ихтиёрига қолдирилмасдан давлатнинг ихтиёрига ўтиши керак. Бу принципнинг таъсири остига субъектлар коррупциянинг нотўғри, ноқонуний ҳаракати (масалан, давлат стандартларини бузиш ва бошқалар) натижасида олинган даромадлар ҳам қайтариб олинмоғи лозим;

– ишлаб чиқаришни кенгайтириш ва бошқа мақсадлар учун корхонанинг режалаштирилган эҳтиёжидан ортиқ суммаларни бюджетга қайтариш. Бу принцип давлат бюджети даромадларини давлат корхоналарининг маблағлари ҳисобидан ташкил этишда қўлланилиши мумкин. У давлат корхоналарининг молиявий ҳолатини тартибга солади ва бир вақтнинг ўзида иқтисодий эҳтиёжларни қондиришда давлатнинг манфаатларини таъминлайди;

– бюджет механизмининг рағбатлантирувчи таъсирини таъминлаш. Субъектлар ихтиёридан маблағларнинг бюджетга олинishi уларнинг самарали фаолият кўрсатишини рағбатлантириши керак. Бу ерда қўйилган вазифа факатгина Давлат бюджети даромадларини миқдорий жиҳатдан таъминлаш эмас, балки шу орқали корхонада фаолият кўрсатаётган меҳнат жамоаларининг манфаатларига, улар фаолиятининг сифат кўрсаткичларига тўловларнинг таъсирчанлигини кучайтиришдир;

– бюджет даромадларини шакллантиришда улушли иштирок этиш. Бу принцип аҳоли маблағлари ҳисобидан бюджет даромадларини шакллантиришда қўлланилиб, унинг натижасида аҳоли даромадларининг бир қисми улар олган даромадларининг даражасига боғлиқ равишда бюджетга ўтказилади.

Солиқларни давлат бюджети даромадларининг асосий, бирламчи манба эканлиги уларнинг моҳиятини очиш мақсадида қатор илмий тадқиқотларни ўтказилишига сабаб бўлди. Солиқларни бюджет даромадларининг манбаи сифатидаги моҳиятини назарий жиҳатдан асослаб берган биринчи олим В.Петти ҳисобланади. У ўзининг 1662 йилда ёзган «Солиқлар ва йигимлар ўғрисида трактат» номли илмий асарида давлат учун зарур бўлган солиқлар миқдорини асослаб бериш учун давлат харажатларининг мажмуини таниқлашга ҳаракат қилди. В.Петтининг фикрига кўра давлат фойдасига солиқларни ундириш мутаносиб бўлиши лозим, чунки бу механизм турли миқдордаги даромадлар учун «бетараф» ҳисобланади: «Солиқ қанчалик олган бўлмасин, агар у барчага мутаносиб равишда белгиланган бўлса, у ҳақуфайли ҳеч ким бойлигининг қандайдир қисмини йўқотмайди. Бундан кўра ишқари, йигилган солиқлар мамлакатдан чиқиб кетмас экан, мамлакат ишқари мамлакатларга нисбатан бир хилда бой бўлиб қолаверади».¹ Демак, Петти солиқларни бюджет даромадларининг асосий манбаи сифатидаги эканлини эътироф этган ҳолда, солиққа тортишни барча солиқ тўловчилар учун тенгликнинг бўлишини таъкидлаб ўтган.

¹ Петти В. Экономические и статистические работы. – Москва: Соцингиз, 1940.- с. 98.

солиқни товарларнинг бахоси ва таклифига таъсирини тахлил қилган. У тахлил натижаларига асосланган ҳолда қуйидаги хулосани шакллантиради: товарларни оборотининг тезлигини турли товар позициялари бўйича бир хил эмаслиги солиқ юкини уларнинг бахосига бир хилда таъсир этмаслигига олиб келади. Солиқларнинг тўғри хилдаги самараси туфайли пулларнинг миқдорининг кўпайиши баҳоларнинг таркибига ҳам, даражасига ҳам таъсир қилади.⁴

ХИХ асрда С.Сисмонди солиқларнинг бюджет даромади сифатидаги моҳиятини тадқиқ қилиш асосида шундай хулосага келди: солиқ тўловчи давлат хизматларини келгусида истеъмол қилиш мақсадида жорий неъматининг маълум қисмини ҳукумат фойдасига қурбон қилади. XIX асрнинг бошқа иктисодчилари – А.Тьер ва Ж.Мак-Куллох солиқни давлатга берилган «сугурта тўлови» сифатида қарадилар.

Солиқларни давлат бюджети даромадларининг асосий манбаи сифатидаги моҳиятини очиқ беришда Ж.М.Кейнснинг хизматлари жуда каттадир. Унинг фикрига кўра, бозор механизми такомиллашмаган механизмдир, шунинг учун иктисодиёт ўз-ўзини бошқаришнинг самарали инструментларига эга эмасдир. Бундай шароитда фақат давлат фискал ва пул кредит сиёсати орқали иктисодиётни тартибга солиш қобилиятига эгадир. Кейнс мазкур усуллар ичида солиқларни бозор иктисодиётини тартибга солишдаги ролига алоҳида эътибор қаратди. Унинг фикрига кўра юқори прогрессив солиқлар давлат бюджетини мувозанатлашга бевосита ижобий таъсир кўрсатади. Бунда давлатнинг адолатли ижтимоий сиёсати муҳим аҳамият касб этади, чунки аҳолининг кам таъминланган қатламлари солиқдан озод қилинади ва солиқ юки тўлиқ бадавлат солиқ тўловчилар зиммасига юкланади. Кейнснинг катъий тарзда эътироф этишига кўра, катта жамғармалар иктисодий ўсишга ҳалақит беради. Чунки улар ишлаб чиқаришга йўналтирмайди ва даромадларнинг пассив манбаи ҳисобланади.

⁴ Блауг М. Экономическая мысль в ретроспективе. Пер. с англ., 4-е изд. – М.: «Дело Лтд» - 1994. – с 124-125.

Шунинг учун ортикча жамғармаларни соликлар ёрдамида ундириб олиш зарур.⁵

Кейнснинг солиқ назариясига оид қарашлари унинг издошларини назарий қарашларига ўз таъсирини кўрсатди. Америкалик иктисодчи олимлар – Г.Тибольд, Ж.Печлер; англиялик иктисодчи олимлар – Т.Коу, К.Кросланд; француз иктисодчи олимлар – М.Клюзо, Ж.Фурастьелар Ж.М.Кейнснинг издошлари бўлиб, юқори солиқ ставкаларини қўллаш, давлат бюджетида йирик маблағларни тўплаш, давлат томонидан йирик ижтимоий дастурларни амалга ошириш тарафдорлари бўлиб чиқдилар.

XX асрнинг 50 йилларида Ж.М.Кейнс таълимотига нисбатан муқобил таълимот сифатида монитаризм таълимоти юзага келди. Бу таълифотнинг асосчиси АҚШнинг Чикаго Университетининг профессори М.Фридман ҳисобланади. Монитаристлар иктисодиётга давлатнинг аралашувини максимал даражада чеклашни қатъий талаб қилдилар. Шу боисдан улар солиқларнинг даражасини минималлаштиришни, иктисодиётни пул массасини ва фойиз ставкаларини ўзгартириш орқали тартибга солишни таклиф қилдилар.

Солиқ назариясини ривожланишига сезиларли хисса қўшган олимлардан бири италиялик Нитти ҳисобланади. У давлат бюджети даромадлари ва харажатларини таққослаш усулидан фойдаланган ҳолда солиқларнинг бюджет даромади сифатидаги ролига қуйидагича баҳо беради. «Солиқлар – давлатнинг иктисодий сиёсатини ажралмас қисмидир. Агар йиғиладиган солиқларнинг сезиларли қисми ишлаб чиқариш мақсадларига, самарали ишлаб чиқариш инфратузилмасини шакллантиришга ва илмий-тадқиқотларга ишлатилса, агар армия ва давлат аппаратини сақлаш харажатлари нисбатан катта бўлмаса, у ҳолда солиқлар ишлаб чиқаришни ривожлантиришга тўсқинлик қилмайди. Ва, аксинча, агар йиғиладиган солиқлар бюджет соҳаси

⁵ Кейнс Джон Мейнард. Общая теория занятости, процента и денег –М., Прогресс -1978. – с. 365.

оркали истеъмолга йўналтирилса, яъни еб юборилса у холда улар мамлакат иктисодиётига вайрон қиладиган тарзда таъсир кўрсатади».⁶

Таниқли рус иктисодчи-олимларидан М.Сперанский, С.Виттилар солиқларнинг бюджет даромадлари сифатидаги ролига баҳо берганлар. Уларнинг назарий қарашларига ҳос бўлган ўзига ҳос жихат – бу солиққа тортишнинг маънавийлик тамойилини ишлаб чиқилганлиги ҳисобланади. Ушбу тамойилга кўра ўзига тўқ, бадавлат мулк эгаларига нисбатан қўшимча солиқларнинг ва юқори солиқ ставкаларининг қўлланилиши мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Ўзбек олимларидан Қ.Яхёев солиқларни бюджет даромадларининг манбаи сифатида тадқиқ қилар экан, «Солиқларнинг объектив зарурлиги – давлатнинг бажарадиган қатор функцияларини маблағ билан таъминлашнинг зарурлигидан келиб чиқади» деган хулосани шакллантирган.⁷

Профессор Т.Маликовнинг фикрига кўра «Солиқлар иктисодий категория сифатида миллий даромадни тақсимлаш ва қайта тақсимлаш жараёнида вужудга келганлиги ва фаолият кўрсатганлиги учун ишлаб чиқариш муносабатларининг бир қисмидир».⁸

Лекин, бирон-бир мамлакат амалиётида юқорида қайд этилган назарияларнинг биронтаси соф ҳолида қўлланилмайди. Одатда, мазкур назарий оқимларнинг айрим қоидаларидан миллий солиқ тизими маълум бир даврий оралиқларда фойдаланилади.

Солиқларнинг бюджет даромадларининг манбаи сифатидаги моҳиятини очиқ беришга бағишланган назарий қарашларни таҳлил қилиш шуни кўрсатадики, *биринчидан*, солиқлар давлатнинг функцияларини бажаришнинг асосий ва бирламчи молиявий манбаи ҳисобланади; *иккинчидан*, солиқларнинг миллий даромадни қайта тақсимлашдаги роли бевосита давлатнинг иктисодиётга аралашуви даражаси билан белгиланади;

⁶ Нитти Ф. Основные начала финансовой науки. – с. 241

⁷ Яхёев Қ.А. Солиққа тортиш назарияси ва амалиёти. –Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 2000. –11-бет

⁸ Тошир Маликов. Солиқлар ва солиққа тортишнинг долзарб масалалари. –Тошкент: Академия, 2002. – 18-бет.

учинчидан, солиқлардан бюджетнинг иқтисодий мазмундаги харажатини молиялаштиришда фойдаланиш масаласига алохида эътибор бериш амалий аҳамият касб этади, чунки ривожланаётган давлатларда иқтисодиётни таркибий жihatдан қайта қуриш давлатнинг иқтисодиётга фаол молиявий қаралашувини зарур қилиб қўяди; *тўртинчидан*, солиққа тортиш қанчалар амойилларини бузилишига йўл қўймаслик солиқ тушумларининг барқарорлигига хал қилувчи таъсир кўрсатади; *бешинчидан*, республикамиз иқтисодиётининг инвестицион ресурсларга бўлган юқори даражадаги талабини қондириш мақсадида солиқларнинг жамғармаларга таъсирини амалий жihatдан ўрганиш назарий ва амалий аҳамиятга эгадир.

Давлат бюджети даромадларининг иккинчи асосий манбаи давлат кредити ҳисобланади.

Ҳозирги вақтда халқаро бюджет амалиётида давлат кредити асосан уч шаклда мавжуддир. *Биринчиси* – ҳукуматнинг қимматли қозғаларини қотиш натижасида юзага келадиган давлат кредити, бунда давлат қарздор сифатида кредит муносабатларида иштирок этади. *Иккинчиси* ҳукумат томонидан юридик ва жисмоний шахсларга қайтариб беришлик ва ҳақ қўлашлийлик шартлари асосида пул маблағлари бериш йўли билан юзага келадиган давлат кредити, бунда давлат қарздор сифатида иштирок этади. *Учинчиси* – ҳукумат томонидан юридик ва жисмоний шахсларнинг мажбуриятлари юзасидан қаролатлар бериш билан боғлиқ давлат кредитлари.

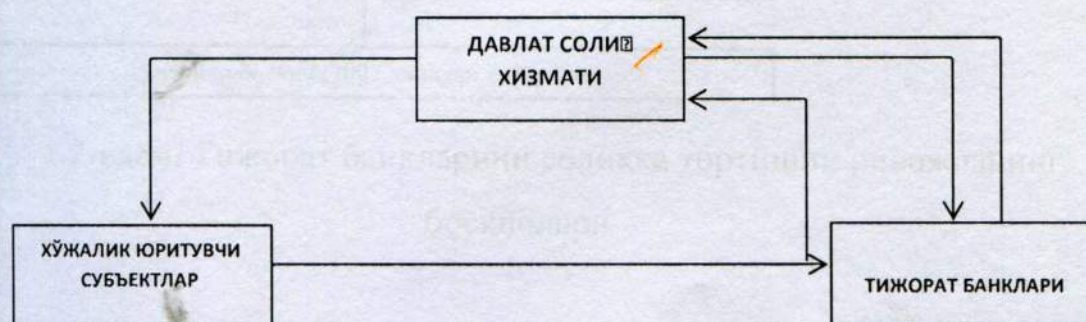
Давлат бюджети даромадларини шакллантиришнинг учинчи асосий манбаи банк тизимининг кредитлари ҳисобланади.

Ривожланган индустриал мамлакатлар банк амалиётида бюджет даромадларининг ҳажмидаги салмоқига кўра, банк кредитлари учинчи ўринни эгаллайди. Масалан, АҚШда бу кўрсаткич уч фоизни ташкил қилади.⁹

⁹ Финансы. Уч. для вузов. Под редакцией Л.А.Дробозиной. –М., ЮНИТИ, 2009. –с. 125.

Мустақиллик йилларида мамлакат иқтисодиётини эркинлаштириш ва модернизациялашга йўналтирилган кенг кўламли иқтисодий ислохотлар амалга оширилмоқда. Бу борада мустақкам ва барқарор банк тизимини шакллантиришга алоҳида эътибор берилмоқда. Иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида мамлакатда амалга оширилаётган солиқ сиёсатининг устувор йўналишларидан бири тижорат банкларидан солиқ юкини босқичма-босқич пасайтиришга қаратилган. Иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш босқичида тижорат банкларининг молия бозоридаги капиталлашуви янада оширилиб, инвестицион фаоллиги юксалмоқда.

Тижорат банкларини солиққа тортиш, бошқа хўжалик юритувчи субъектлардан фаркли ўларок, ўзига хос хусусиятларга эга. Тижорат банкларининг солиқ тизимида ўзига хослик иккита бир-бирига мос бўлмаган ҳолатда намоён бўлади. Биринчидан, тижорат банклари солиқ тўловчилар билан давлат ўртасида солиқлар ундирилиши ва уни назорат қилиш юзасидан воситачи ҳисобланади. Иккинчидан, тижорат банклари бир қатор солиқларни тўловчилари бўлиб ҳисобланади. Тадқиқот ишида ушбу жараёнлар қуйидаги расмда тасвирлаб берилган. (1-расм).

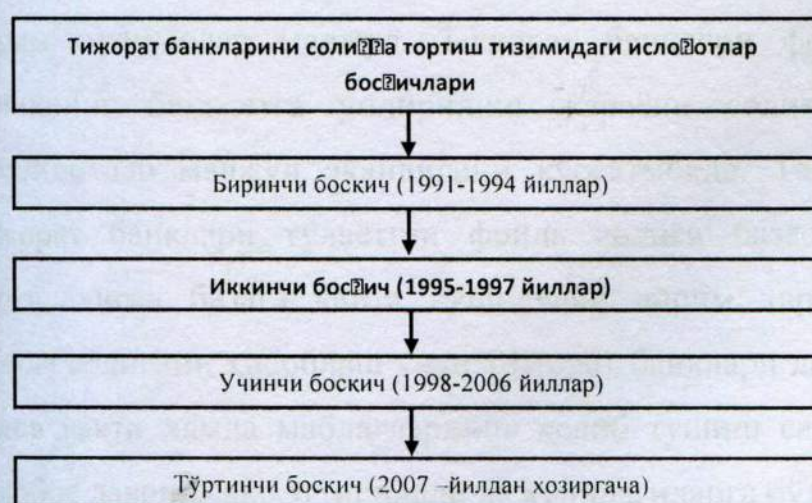
1 1-расм. Тижорат банкларининг бошқа хўжалик юритувчи субъектлари солиқларини ундиришдаги роли

Тадқиқот ишида тижорат банкларини солиққа тортишнинг объектив зарурлиги масалаларига алоҳида эътибор қаратилган. Биринчидан, солиқларнинг тартибга солувчи ва рағбатлантириш функциялари тижорат

банклари фаолиятида намоён бўлади. Иккинчидан, солиқлар давлат томонидан тижорат банкларини тартибга солиш воситаси сифатида қўлланилади.

Солиқларнинг бошқаришга қулайлилик тамойили мамлакатда фаолият юритаётган тижорат банклари ўртасида эркин рақобат муҳитини юзага келтиради.

Мамлакатда солиқ сиёсати мустақиллик йилларида босқичма-босқич давомийлик касб этган ҳолда амалга ошириляпти. Тадқиқот ишида республикада тижорат банкларининг солиққа тортиш механизмидаги ислохотлар қуйидаги тўрт босқичга ажратилган ҳолда таҳлил этилган. (3-расм).

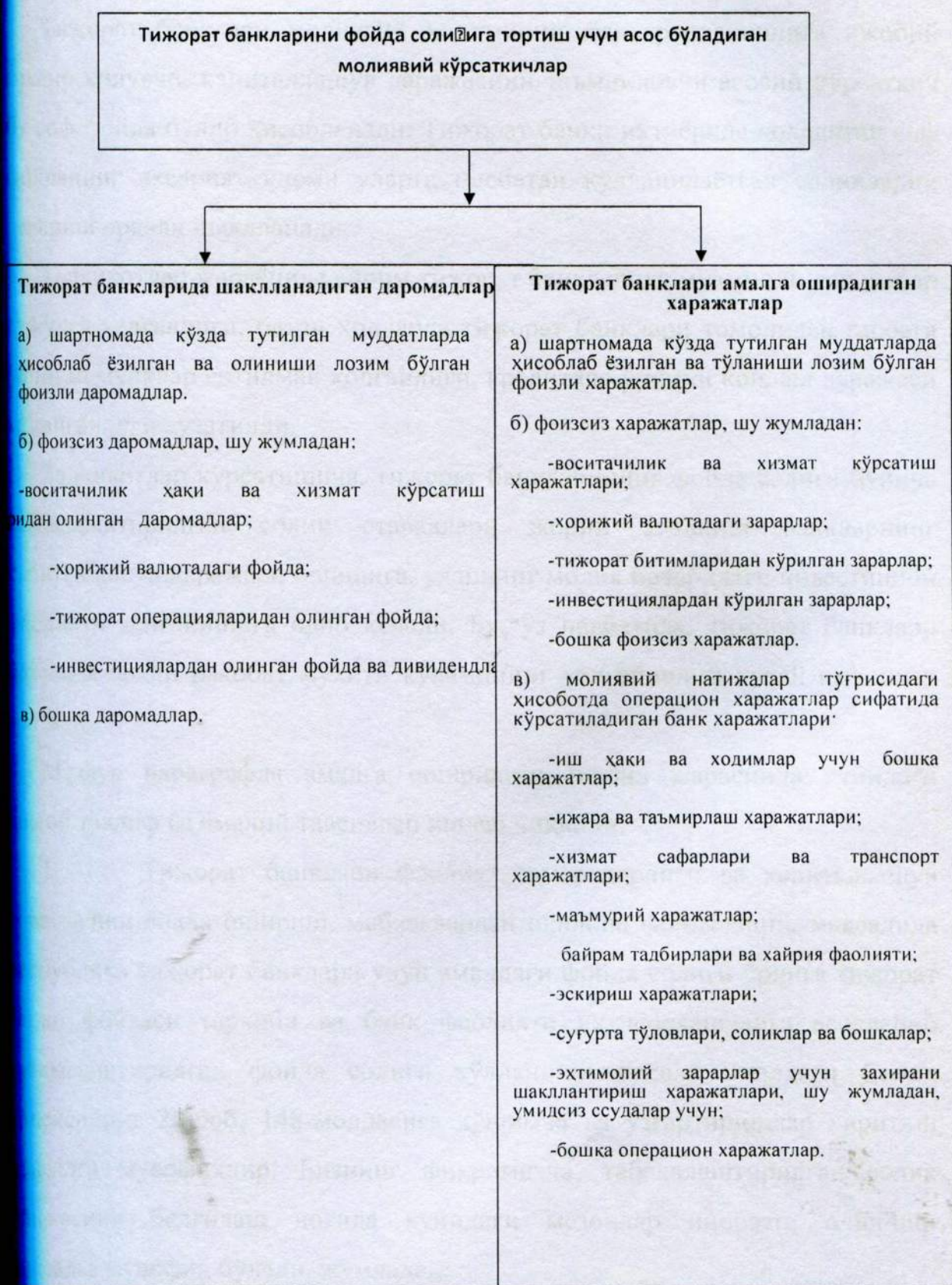

1.2-расм. Тижорат банкларини солиққа тортишни ривожланиш босқичлари

Фикримизча, 1991-1994 йилларда Ўзбекистон Республикаси солиқ тизимини ташкил этиш “Корхоналар, бирлашмалар ва ташкилотлардан олинадиган солиқлар тўғрисида”ги қонунга мувофиқ амалга оширилди ва солиқларнинг фискал функциясини қўллаш босқичи бўлди. Иккинчи босқич-1995 йилдан бошланиб, банк тизимини ривожлантириш ва рағбатлантириш мақсадида тижорат банклари даромад солиғи, йиғимлар ва тўловларни тўлашдан озод қилинди. 1998-2006 йиллардаги учинчи босқичда

тижорат банклари Солиқ кодексига мувофиқ умумдавлат, маҳаллий солиқлар ва йигимлар белгиланган тартибда амалга оширилди. Тўртинчи босқич 2007 молия йилидан ҳозирги кунгача бўлган даврни ўз ичига олади. Ушбу босқичда Солиқ кодексининг янги таҳрири ишлаб чиқилди, тижорат банклари учун имтиёзлар яратилиб, тижорат банкларининг капиталлашувини янада ошириш ва иқтисодиётни модернизациялашдаги уларнинг инвестиция жараёнларида иштирокини фаоллаштириш мақсадида солиқ юкини камайтириш тадбирлари амалга оширилмоқда.

Иқтисодиётни эркинлаштириш босқичида фойда солиғининг ставкалари босқичма-босқич пасайтирилаётганлиги солиқ юкининг камайтириш борасидаги муҳим ишлардан бири деб қараш лозим. Республикада тижорат банклари фойдасини солиққа тортиш объектининг белгиланиши бўйича айрим муаммолар мавжуд. Тижорат банклари фойдасидан олинadиган солиқнинг бюджетга ундирилиш жараёни солиқ амалиётида муайян камчиликлар мавжуд эканлигини кўрсатмоқда. Таҳлиллар кўрсатишича, тижорат банклари тўлаётган фойда солиғи базаси таркибида солиққа тортиладиган базага қайта қўшилувчи айрим харажатлар ҳам мавжуд. Фойда солиғини ҳисоблаш учун тижорат банклари даромад ва харажатлари тўлов вақти ҳамда маблағларнинг келиб тушиш санасидан катъий назар, ҳисобот даврида акс эттирилади ва қуйидагиларга бўлинади, (1.3-расм).

1.3-расм Тижорат банкларини фойда солиғига тортиш учун асос бўлган
молиявий кўрсаткичлар

Тижорат банклари молиявий ҳолатининг барқарорлашишига ижобий таъсир қилувчи, капиталлашув даражасини таъминловчи асосий кўрсаткич бу соф фойда бўлиб ҳисобланади. Тижорат банки ихтиёрида қоладиган соф фойданинг аксарият қисми уларга нисбатан қўлланилаётган солиқларни тегириш орқали шаклланади.

Тадқиқотлар жараёнида айрим тижорат банкларида муаммоли кредитлар қўғудга келганлиги, баъзи ҳолларда тижорат банклари томонидан гаровга олинган мулклар сотилмай қолганлиги, кредитлар ўрнини қоплаш даражаси қанчалик заифлиги кузатилди.

Тадқиқотлар кўрсатишича, тижорат банкларининг фойда солиғи бўйича табақалаштирилган солиқ ставкалари жорий этилиши банкларнинг капиталлашув даражаси ошишига, уларнинг молия бозоридаги инвестицион фаолияти кенгайишига олиб келади. Бу, ўз навбатида, тижорат банклари қиёсасида эркин рақобат муҳити кўламининг кенгайишига қулай имконият яратяди.

Мазкур параграфда амалга оширилган таҳлил жараёнида қуйидаги асосий тақлиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқилди:

1. Тижорат банклари фаолият самарадорлиги ва капиталлашув даражасини янада ошириш, маблағлардан оқилона фойдаланиш мақсадида Республика тижорат банклари учун амалдаги фойда солиғи ўрнига тижорат банки фойдаси таркиби ва банк фаолияти ихтисослашувига асосланиб табақалаштирилган фойда солиғи қўлланиши орқали амалдаги Солиқ кодексининг 22-боб, 148-моддасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш қараридан ҳисобга мувофиқдир. Бизнинг фикримизча, табақалаштирилган солиқ ставкасини белгилаш чоғида қуйидаги мезонлар инобатга олиниши қараридан ҳисобга мувофиқ бўлади, жумладан

- тижорат банкларининг ташкил этилган вақти ва уларнинг ихтисослашган йўналиши,
- бир хил меъёрга фойда олиш имкониятига реал шароит яратиб қўйиш;

- саноат ва транспорт соҳаларига ихтисослаштирилган тижорат банкларига нисбатан солиқ ставкасини бир хил даражада ўрнатиш;

- янгидан ташкил этиладиган тижорат банкларига ўрнатиладиган фойда солиғи учун солиқ ставкасини белгилашнинг алоҳида тартибини қўллаш;

- қишлоқ хўжалиғи маҳсулотлари етиштирувчи ва қайта ишловчи корхоналарни молиялаштиришга ихтисослашган тижорат банкларига нисбатан алоҳида солиқ ставкасини жорий этиш;

- хорижий инвестиция иштирокида ташкил этилган тижорат банклари учун махсус усуллардан, хусусан, уларни рағбатлантириш асосида солиқ ставкалари қўлланиши мамлакатда тижорат банклари фаолиятини ривожлантириш ва солиқ тизимининг такомиллашувига ёрдам беради.

2. Тижорат банкларини солиққа тортиш масалаларини ҳал этишда уларнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиш лозим:

- тижорат банклари ўз мижозларига жамғарилган маблағлар ҳисобидан хўжалик юритувчи субъектларга қарзга берадилар ва ушбу фаолиятдан фоиз шаклида даромад оладилар. Фоизлар тижорат банклари фойдасининг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади ва фоизлардан олинган даромаднинг бир қисми муомала харажатларини қоплашга сарфланади;

- тижорат банкларининг фойдаси доимо пул шаклига эга бўлади. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларини мажбурий резерв хара талаблари учун белгилаган миқдорини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Ушбу миқдорнинг пасайтирилиши тижорат банкларида бўш турган маблағларнинг кўпайишига ва ликвидлилик даражасининг ошишига олиб келади. Бу эса, ўз навбатида, тижорат банклари даромади ошишига, қўшимча имкониятлари ўсиши ва солиқ суммасининг кўпайишига сабаб бўлади.

Бозор тизимида тижорат банкларининг олдида икки асосий вазифа қўйилади. Давлат бюджетини зарур даромад манбаи билан таъминлаш ва фаолиятлари натижасидан оладиган манфаатдорлигини кучайтириш лозим.

у икки вазифа ўртасида оқилона нисбат вужудга келиши керак. Агар ҳар икки вазифадан бирига кўпроқ эътибор берилса, бир вақтнинг ўзида иккала вазифанинг ҳам бажарилмаслигига олиб келиши мумкин. Бунинг учун тижорат банклари фойдасини солиққа тортиш тартибининг оптимал ҳолатидаги солиқ объектини шакллантириш механизмини яратиш мақсадга мувофиқ.

Амалиётда тижорат банклари томонидан берилган кредитларнинг кайтарилмаслиги туфайли мижозларнинг гаровга қўйилган мол-мулкларини сотиш орқали кредитларни коплаш ҳоллари юз бериб туради. Ушбу ҳолатда гаров эгасининг гаровни банкка беришида кредит мажбуриятини қаминламаган корхона тижорат банки қўшилган қиймат солиғи тўловчиси ҳисобланади. Гаровдаги мулкларнинг сотилиши қўшилган қиймат солиғидан имтиёзнинг берилиши кайтарилмаган кредитга сарф этилган ресурснинг қисmini тезда коплаш ҳамда ушбу ресурсларни хўжалик юритувчи субъектларга кредит сифатида қайта бериш орқали иктисодиётни қўллаштиради. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, тижорат банкларининг гаров мулкни сотишда қўшилган қиймат солиғи тўловидан озод этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

1.2. Тижорат банкларининг молиявий натижалари ва уларнинг шакллантириш хусусиятлари.

Тижорат банкларида молиявий натижаларни шакллантириш ва юнинг ҳолати даражада бўлиши кўп жиҳатдан тижорат банклари активларининг сифатини ошириш муаммосига боғлиқ. Негаки, активлар сифатининг яхшиланиши улар билан боғлиқ харажатларнинг ўсишида ва активлардан ҳосил қилинадиган даромадларни пасайиш тенденциясининг юзага келишида намоён бўлади.

Ўзбекистон Республикасида тижорат банкларининг ликвидли активлари ҳисобдорини аниқлаш учун меъёрий-услубий асос бўлиб Ўзбекистон

Республикаси Марказий банкининг “Тижорат банклари ликвидлилигини
бошқаришга талаблар тўғрисида”ги Низом ҳисобланади

Мазкур низомга мувофиқ тижорат банклари жорий ликвидлилик
коэффициентининг минимал даражаси 30 % ни ташкил этади. Банкларнинг
жорий ликвидлилик коэффициентини аниқлаш учун ликвидли активлар ва
банкнинг 30 кунгача муддатда копланадиган қуйилмалари суммаси
трансакцион депозитлар суммаси ва 30 кун ичида тўланадиган банк
тўловлари суммасига бўлинади ва олинган натижа 100 % га кўпайтиралади.

Ушбу низомга мувофиқ Ўзбекистон Республикаси тижорат
банкларининг ликвидли активлари таркибида қуйидагилар киритилади.

тижорат банкларининг айланма кассасидаги нақд пуллар;

Ҳукуматнинг қисқа муддатли облигацияларига қилинган инвестициялар
суммаси;

Тижорат банкининг Марказий банкдаги “Ностро” вакиллик
ҳисобвараининг қолдиғи,

Тижорат банкининг бошқа банклардаги “Ностро” вакиллик
ҳисобварағидаги қолдиқлари.

Демак, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан
қўйилган ликвидли активлар таркиби бирламчи захиралар таркибига мос
қилинади, бирламчи захираларнинг фақат битта элементи флоут ликвидли
активлар таркибига киритилмаган.

Бизнинг фикримизча, ликвидли активлар таркибига флоутнинг юқорида
қўйилган қослаб берилган барқарор қисми киритилиши лозим.

Мазкур Низомда тижорат банклари ликвидли активларининг зарурий
қадори банкнинг трансакцион депозитлари ва мажбурий характердаги
тўловлари суммасига нисбатан белгиланган. Йўриқномада мажбурий
характердаги тўловларнинг қайси турларини жорий ликвидлилик
коэффициентини инобатга олиш кераклиги кўрсатилмаган. Бу эса тижорат
банклари учун амалий аҳамият касб этадиган масала ҳисобланади. Бунинг
натижаси шундаки, агар коэффициентни ҳисоблашда мажбурий тўловларнинг

ҳарчиси инобатга олинса, у ҳолда, тижорат банки ўзининг “Ностро” вакиллик
қосбрақамларида катта миқдордаги маблағлари сақлаб туришга мажбур
қилади, чунки ҳукумат облиацияларининг эмиссия ҳажми жуда кичик.
Натижада тижорат банклари активларининг даромадлилигига нисбатан
нисбий таъсир юзага келади.

Ҳозирги кунда республикада миллий валюта курсининг чет эл
валюталарига нисбатан доимий равишда ўсиб бориш тенденциясини ҳамда
қарж олоқларнинг мунтазам ўсишини инобатга олган ҳолда кредит учун гаров
сифатида қабул қилинган мол-мулк баҳосини ҳар ой ёки ҳар чорак якунига
қайта баҳолашни йўлга қўйиш зарурдир.

Ҳозирги замон жамиятида банклар кўп сонли ва хилма-хил молиявий
операциялар кўрсатадиган муассасага айланди. Улар орқали иқтисодиёт
қисмликларини кредитлаш, қимматли қоғозларни сотиб олиш ва сотиш
операциялари, корхоналарга тегишли мулкларни бошқариш операциялари ва
қайтадан бир қатор молиявий операциялар амалга оширилмоқда. Бирок шунга
қарамай кредит операциялари тижорат банклари учун бирламчи
қилинган операцияга эга бўлган операция сифатида сақланиб қолмоқда.

Айни вақтда, кредитларнинг банкларнинг активлари ҳажмида юқори
қисмликни эгаллаши ижобий ҳолат сифатида баҳоланади. Чунки кредитлар
олиш тижорат банклари фаолиятининг асосий йўналиши бўлиб, уларнинг
активлар ҳажмида юқори салмоқни эгаллаши банкларнинг фоизли
даромадларининг барқарорлигини таъминлашнинг зарурий шартларидан
бири ҳисобланади.

Тижорат банкларини активлари риск даражаси бўйича 0, 20, 50, 100, 150
процентга беш гуруҳга бўлинади. Ҳар хил тоифали активлар нисбий рисклиги
қосмасига мажбуриятларни қабул қилган шахс тури ва гаров ёки кафолат
сифатида тоифага боғлиқ. Масалан, нақд пул 0 фоизли риск даражасига эга бўлса,
тижорат кредитлари 100 фоизли риск тоифасига киради. Бу тижорат
кредитлари капиталининг муайян миқдори билан тўлиқ таъминланган
қилиниши кераклигини англатади.

Рискни ҳисобга олган ҳолдаги активлар ҳар бир актив баланс микдорининг унга тегишли риск миқдорига кўпайтириш ва риск аниқланган активлар йиғиндиси орқали топилади.

Даромад келтирмайдиган активларига банк фаолиятида катта эътибор қилиниши лозим. Чунки бу гуруҳда активларнинг сифатини тушурувчи активлар, муддати кечиктирилган фоизсиз ссудалар, муддати ўтган ссудалар ва қарзлар, тўланмаган ижара ва бошқалар бўлиши мумкин.

Тижорат банкларининг кредит портфелида муддати ўтган ссудаларнинг салмоғини пасайиш тенденциясига эга бўлиши ижобий ҳолат ҳисобланади.

Муддати ўтган ссудаларнинг кредит портфелидаги салмоғини уч қўлдан ошмаслиги халқаро банк амалиётида нормал ҳолат ҳисобланади.

Агар муддати ўтган ссудалар миқдори ўрнатилган нормадан 2 ва ундан кўпроқ марта ортиқ бўлса, банк фаолияти жуда муаммоли, унинг кредит сиёсати қатъий ҳолда заиф деб баҳоланади.

Тижорат банкларининг даромадлилиқ даражасини баҳолашда халқаро банк амалиётида “CAMEL” рейтинг тизимидан кенг фойдаланилмоқда.

“CAMEL” рейтинг тизимида асосий элементлардан бири банк тушуми бўлиб қолмоқда. Баъзи пайтларда юқори даромад оладиган банклар қўлдан ошмаслиги назарда тутилади. Бироқ, активлар сифати ва тушум ўртасида ўзаро боғлиқликни англаш жуда муҳимдир. Айтайлик бирон банкда активларнинг сифати муаммоли бўлса, шуни тан олиш керакки, банкнинг активлари баҳоси ёмонлашади. Баҳодаги бу ўзгариш тушум ҳисобидан қатъий ҳисобланади ва натижада банк даромадлари камаёди. Банкларнинг қарздорликларини даромад ва харажатларни текшириш жараёнига оқилона назар солиниши керак, яъни узок вақт оладиган ва унчалик аҳамиятсиз қарздорликларни таҳлил қилиш билан боғланиб қолмаслиги керак.

Фойдалилик таҳлилида банкнинг молиявий ҳисоботларини, шу жумладан, баланс ҳисоботи, фойда ва зарарлар ҳисоботи, пул маблағлари ҳисоботи ва бошқаларни синчковлик билан текширилиши талаб қилинади.

Шунингдек, банк ходимлари банк бизнес-режасини кўздан кечириши ва амал натижаларни режа кўрсаткичлар билан солиштириш натижасида бизнес-режанинг қай даражада асослилиги ва асосий номувофикликни кўрсатиши ҳамда асослаши лозим.

Анъанага кўра фойдалилик таҳлили натижаси бўйича экспертлар банкнинг фойдалилик даражасини бошқа ўхшаш банкларга солиштирган ҳолда баҳолайдилар.

Албатта, банкнинг фойдалилик даражаси унинг молиявий фаолияти натижаси бўлиб, пасайиш ёки зарар билан ишлашнинг оқибатлари иқтисодий ҳолатида баёнотида кенг кўламда таҳлил қилинган. Шундан келиб чиқиб, фойдалилик даражасига тўғридан-тўғри таъсир этувчи омилларни абстракциялаштириб, банк амалиётига хос бўлган алоҳида сабабларни аниқлаб кўрсатиш лозим.

Биринчидан, ҳисобланган, лекин ундирилмаган даромадни мавжудлиги. Шундай миқдордан нафакат солиқ тўланади, балки банкнинг молиявий ҳолатига ҳам салбий таъсир кўрсатади.

Иккинчидан, ҳисобга олинмаган харажатларнинг мавжудлиги бўлиб, бу одатда харажат ҳисоб рақамларда акс эттирилмаганлиги натижасида кўрсатиб берилади. Таҳлил жараёнида мазкур харажатлар аниқланиб, банк харажатлари ҳисоб рақамларига олиб борилиши лозим. Бу эса, ўз-ўзидан банкнинг фойдалилик даражасига салбий таъсир кўрсатади.

Учинчидан, даромад келтирмайдиган активлар миқдорини келтирмаслик натижасида фойдалилик даражаси пасайиб кетмоқда.

Келтирилган сабаблардан биринчи икkitаси банк раҳбариятининг қўл остида бўлганлиги ёки пастки табақа хизматчилари касбий билимининг етарличилиги натижаси бўлса, учинчи сабаб, республикаимиз мустақиллигига қўйилган биринчи йиллар бозор иқтисодига ўтишни нотўғри тушунган банк раҳбарларининг ҳатти-ҳаракатлари натижасида юзага келган.

Актив ва пасивларни бошқариш банкнинг пул фондларини ташкил этиш, улар нархларини шакллантириш ва жойлаштириш жараёнларига таъминловчиликни амалга ошириш билан алоқлидир. Ушбу жараён, асосан, баланс ҳисоботида акс эттирилади.

Пул маблағларига бўлган эҳтиёжни кондиритиш учун банк томонидан активлар ва пасивлар тузилиши талаб даражасида бошқарилиши лозим. Банк томонидан ликвидлиликни етарли даражада сақлаб туриш фойда олишга қаратилган ҳаракат билан мувозанатлашган ҳолда амалга оширилиши кўпроқ, яъни кўпроқ фойда олиш мақсадида активларнинг самарасиз жойлаштирилиши ликвидлилик ҳолатини ёмонлашувига олиб келади.

Хулоса қилиб айтганда, тижорат банклари даромадларини бошқариш тижорат банки активларининг ликвидлиги ва даромадлиги ўртасидаги муносабатна таъминлашни тақозо этади.

Хорижий банкларнинг молиявий натижалари ва унинг шаклланиш амалиёти ҳамда ундан Ўзбекистонда фойдаланиш имкониятлари.

Ривожланган индустриал мамлакатларнинг тижорат банклари активларининг даромадлилик даражаси жуда юқори бўлиб, бу ҳолат банклар операцияларининг асосий қисмини юқори даромадли операцияларга қаратилганлигидан далолат беради. Лекин шуни таъкидлаш жоизки, юқори даромадли операцияларнинг риск даражаси ҳам жуда юқори бўлади. Шунинг учун жуда хорижий банклар ҳукуматнинг қимматли қоғозларини сотиб олиш билан ўзларининг ликвидлилик даражасини таъминлайдилар.

1.1-жадвал

Шининг "Bank of Amerika" банки активларининг таркиби, 2008 йил 1 январ ҳолатига¹⁰

(млн. АҚШ долларида)		
Банк активлари	2006	2005

Нақ пул ва урга тенглаштирилган маблағлар	36429	36999
муддатли жойлаштирилган омонатлар ва бошқа қисқа муддатли инвестициялар	13952	12800
Ҳукумат томонидан қайта сотиб олиш келишувига асосан сотилган қимматли қоғозлар	135478	149785
Олди сотди ҳисоб рақамидаги активлар	153052	131707
Ҳосилавий банк активлари	23439	23712
Қимматли қоғозлар		
сотилиши мумкин бўлган қимматли қоғозлар	192846	221603
Жами қимматли қоғозлар	192846	221603
Кредит ва лизинглар	706490	573791
Кредит ва лизинг учун яратилган захира	9016	8045
Ҳақиқий берилган кредит ва лизинг	697474	565746
Бино ва Асосий воситалар	9255	7786
Ипотекали хизмат кўрсатиш лицензияси	3045	2806
Гудвил	65662	45354
Номоддий активлар	9422	3194
Бошқа активлар	119683	90311
Жами банк активлари	1459737	1291803

АҚШнинг “**Bank of Amerika**” банкининг активларининг серификацияланганлик даражасини таҳлил қилиш натижалари шуни кўрсатдики¹¹, банк активларининг энг юқори қисми, яъни 47 фоизи банк томонидан берилган кредитларга, 10 фоизи ҳукумат томонидан қайта сотиб олиш келишувига асосан сотилган қимматли қоғозларга, 10 фоизи олди-сотиқ ҳисоб рақамидаги активларга ва жами активларнинг 14 фоизи банкнинг инвестицияларга қилинган қўйилмалардан ташкил топган. Банк томонидан олинадиган фоизли даромадларнинг 60 фоизи кредит ва

¹¹ С.Роуз, Силвия С.Худгинс. Банковский менеджмент и финансовые услуги. – М.: Дело, 2009. С. 172-

зинглардан, 10 фоизи ҳукумат томонидан қайта сотиб олиш келишувига
росан сотилган қимматли қоғозларга, 15 фоизи қимматли қоғозлардан, 9
фоизи олди-сотди ҳисоб рақамидаги активларга тўғри келмоқда. Ушбу
адвал маълумотларидан хулоса қилишимиз мумкинки, банкнинг даромад
қилмайдиган активларини қискартиришга, кредитлар ва қимматли
қоғозларни диверсификацияланганлик даражасига юқори этибор берилган

Кредит портфелини диверсификациялаштириш банкнинг кредитлаш ва
қимматли қоғозларга сармоялаш бўйича имкониятларини бўлиб – бўлиб
йлаштиришни тақозо этади. Банкнинг кредит rischi икки омилга, яъни
қилган кредитлар миқдорининг ошиши ва кредитларнинг асосий қисмини
ўлум тармоқ корхоналарида тўпланиб қолишига боғлиқ. Шунинг учун
банклар кредит қўйилмаларининг умумий ҳажмида бир бирига боғлиқ
қилмаган кўп сонли миқдорларга анча майда суммаларда кредит беришга
қилишлари керак. Бундан ташқари кредитлар қўйидагича тақсимланиши
қим.

Муддатлари бўйича (талаб – эҳтиёжларнинг кутилаётган ўзгаришига
қилиқ ҳолда қисқа ва узоқ муддатли қўйилмалар улишларини тартибга
қилиш);

Кредитлар мақсади бўйича;

Таъминлаш бўйича (активларнинг турли хилларига);

Кредит учун белгиланган ставка бўйича (белгилаб қўйилган ёки
қарувчан ставка);

Тармоқлар, мамлақтла бўйича ва хоказо.

Диверсификациялаштириш мақсадида кредит рационаллаштирилади
банклар қарз олувчилар учун кредит беришнинг ўзгарувчан лимитлари ёки
кредит чегараларини белгилайди, улардан ортиқ бўлган кредитлар фоиз
қасаки даражасига боғлиқ бўлмаган ҳолда берилмайди.

Қанчалик банкнинг активларининг диверсификацияланганлиги юқори
қаса, шунчалик банкнинг ликвидлилиги ҳам юқори булади Айни вақтда,

республикамиз тижорат банклари активларини диверсификация қилишда бир
тор муаммоларнинг мавжудлиги кўзатишга эришилмоқда.

Хусусан, банк активларини диверсификациялашда етарли даражада
танлиб қаратилмаган. Маблағларни диверсификациялашда асосан икки
тузилмани фойдаланилади:

- портфелли диверсификациялаш;
- географик диверсификациялаш;

Портфелли диверсификациялаш – бу банкнинг депозитларини ва
кредитларини банкнинг йирик мижозлари доирасида, турли тармоқлар, уй
қўйилмажликлари орасида ҳамда таъминланганлиги ва даромадлилиги ҳар хил
тузилмани мижозлар орасида тақсимланилади

Географик диверсификация – бу мамлакатнинг турли хил иқтисодий ва
географик туманларидан ресурс жалб қилиш ва ресурсларни
қўйлаштирилади. Бу хил диверсификациялаш энг самарали усул
қўйилмажланади, чунки бир тумандан кўрилган зарарни иккинчи тумандан
қўрилган даромад билан қопланади.

Банк активларини диверсификациялашни тўғри амалга оширмаслик
ҳақиқатда даромад келтирмайдиган активларнинг йирик миқдорда тўпланиб
қўйилишига йўл қўйилмоқда. Бундан ташқари, республикамиз тижорат
банкларининг қимматли қўғозлар билан боғлиқ операциялари ҳам
ривожланмай қолаяпти. Бугунги кунда жорий ликвидлик курсаткичини
қўйлаб туриш учун маълум миқдорда ресурс базаси ишламаяпти ва тижорат
банкларининг актив операцияларнинг янги турларини ривожлантириш
ҳақиқатдаги амаллар жуда суст даражада. Шундай экан, республикамиз
тижорат банклари активларини диверсификациялаш йўлларини янги
қўйилмажларини ишлаб чиққан ҳолда тадбирларни амалга ошириш мақсадга
эришилмоқда.

Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини ошириш мақсадида
банкнинг фоизли даромадлари ҳажмини ошириш зарур.

Ривожланган хорижий давлатлар, хусусан, Гарбий Европа давлатлари банк амалиётида тижорат банкларининг фоизли даромадларига асосан 3 даромад тури киритилади: а) кредитлардан олинadиган даромадлар; б) олинadиган ставкага эга бўлган қимматли қоғозлардан олинadиган даромадлар; в) қимматли қоғозларнинг бозор баҳосини ошишидан олинadиган даромадлар.

Ривожланган хорижий давлатлар банк амалиётида банк ялпи даромадининг асосий қисми (одатда 60% дан ортиқ қисми) фоизли даромадлардан иборат бўлади. Республикамиз банк амалиётида ҳозирги ҳолда бундай ҳолатни кузатиб бўлмайди. Уларнинг асосий сабаби тижорат банкларига жалб қилинаётган аҳоли омонатлари ва муддатли депозитлари қисми билан банк томонидан таклиф этилаётган кредитлар нархи уртасидаги фарқ манфийлигидадир.

Юқорида айтиб ўтилганидек тижорат банклари активларини турт категорияга бўлиш мумкин: кассадаги нақд пул ва унга тенглашган маблағлар; қимматли қоғозларга инвестициялар; кредитлар; иморат ва уюнулар.

Бироқ ҳар бир банк активларнинг рационал структурасини ўрнатиш ва унга эришишда муаммоларга дуч келади. Бундан ташқари, активларнинг структураси купинча вужудга келган миллий хусусиятлар билан шартланилади. Бу хусусиятларни қуйидаги мисолда келтирилган қатор банкларнинг активлари структурасида кўзатиш мумкин.

Тижорат банкларининг Марказий банкдаги вакиллик ҳисобрақамидаги нақд пул маблағларининг активлар ҳажмидаги салмоғининг юқорилиги Германия (12.94%), Италия (7.86%) ва Россия (6%) банкларига тўғри келади, Франция — Япония (0,1%), АҚШ (0%), Бельгия (0.23%) га тўғри келади. Европа мамлакатларида, Буюк Британияда энг ликвид активларнинг салмоғи минан 3 фоизни эгаллайди. Бу биринчидан, алоҳида мамлакатларнинг Марказий банкларининг турли резерв талаблари билан; иккинчидан, турли

млакатлар банкларининг активлар классификацияси ўртасидаги муносабатлар билан тушунтирилади.

Қимматли қорозларга инвестициялар қуйидагиларни ташкил этди: Францияда — 16,17%, Германияда — 15,50%, Италияда 23,82%, Буюк Британияда - 7,75%, Испанияда — 23,87%, АКШда - 2,15%, Белгияда - 6,4%, Японияда - 10,15%, Россияда -9% туғри келмоқда¹². Шундай қилиб, қимматли қорозлар инвестицияларни энг юкори хиссаси Испания, Италия банкларига, энг кам хиссаси —Белгия, Буюк Британия ва Россия банкларига туғри келгани ва ҳоказоларни жадвалдан куриш мумкин. Бу жадвалдан банклар диверсификациясининг умумий ҳолатини, ҳамда алоҳида амлакатда уларнинг национал структурасини аниқлаш билан боғлиқ аммоларни куриш мумкин. Купинча бу қонун чиқарувчилик ва қалтерия ҳисоби хусусиятларидан келиб чиқади. Банклар оладиган фойда қаражаси фақатгина активларни тўғри жойлаштиришга қараб эмас, балки қиссий омиллар, ялпи жами маҳсулот, экспорт, импорт, инфляция, қийматли даромад, пулнинг барқарорлиги сингари кўрсаткичларга ҳам боғлиқдир.

Масалан, Испания, АКШ ва Россия банкларининг банклараро бозорда юкори бўлмаган активлиги турли тенденциялар билан боғлиқ. Испанияда банкларда мажбурий резервлар туфайли (12,94%) банклараро бозордан қорозларни тортиб олувчи пул массаси дефицит ҳолати вужудга келди. АКШда қороз ҳолат, мажбурий резервлар хиссаси бошқа активларда акс этиши билан тушунтирилади. Бу ҳам банклараро бозордан банк маблағларини тортиб олишга олиб келади. Россияда эса бу фақатгина мажбурий резервларнинг юкори хиссаси (6%) билан эмас, балки август 1997 йилдаги банклараро бозорда вужудга келган тулов кризиси оқибатидадир. Италия банкларининг банклараро операцияларининг катта ҳажми бу моддада корреспондент қорозлар бўйича қасса нақдлилиги ҳам акс этиши билан тушунтирилади. Италия банкининг бошқа қимматли қорозларидаги юкори хиссаси, унинг

¹² Мировское дело. Под ред. проф. Лаврушина О.И. — М., Финансы и статистика, 2009. — С. 61

таркибини бошқа мамлакатлар банкларидан фаркли уларок, депозит сертификатлар киритилганлиги билан тушунтирилади. Италия ва Испания банкларининг кимматли қоғозларга инвестициялари уларнинг миждозларни кредитлаш имкониятини пасайтиради.

Хулоса қилиб айтганда:

- тараккий этган мамлакатлар тижорат банклари даромадлари ҳажмида қимматига кўра биринчи ўринни кредитлардан олинган фоизлар эгаллайди. Шунинг сабаби шундаки, кредитлар тижорат банклари активлари таркибида юкори салмоққа эга;

- тараккий этган мамлакатларда фонд бозорининг ривожланганлиги тижорат банкларига инвестицион операциялардан юкори даромад олиш имконини беради;

- кредит ва инвестиция портфелларининг оптимал диверсификация даражасини таъминлаш уларнинг даромадлилик ва ликвидлилик даражасини ўртадаги мутаносибликни таъминлаш имконини беради.

- тижорат банклари даромадларини бошқариш тижорат банки активларининг ликвидлиги ва даромадлиги ўртасидаги оқилона муносабатни таъминлашни тақозо этади.

1 – боб юзасидан хулоса.

Илмий тадқиқот иши олдига қўйилган вазифаларнинг назарий асосларини ўрганиш натижасида қуйидаги хулосаларга келинди:

1 Тижорат банклари фаолият самарадорлиги ва капиталлашув даражасини янада ошириш, маблағлардан оқилона фойдаланиш мақсадида республика тижорат банклари учун амалдаги фойда солиғи ўрнига тижорат банклари фойдаси таркиби ва банк фаолияти ихтисослашувига асосланиб табақалаштирилган фойда солиғи қўлланиши орқали амалдаги Солиқ кодексининг 22-боб, 148-моддасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш зарурлиги тақдирга мувофиқдир. Бизнинг фикримизча, табақалаштирилган солиқ

ставкасини белгилаш чоғида қуйидаги мезонлар инобатга олинishi махсадга мувофиқ бўлади, жумладан:

- тижорат банкларининг ташкил этилган вақти ва уларнинг ихтисослашган йўналиши;
- бир хил меъёردаги фойда олиш имкониятига реал шароит яратиб бериш;
- саноат ва транспорт соҳаларига ихтисослаштирилган тижорат банкларига нисбатан солиқ ставкасини бир хил даражада ўрнатиш,
- янгидан ташкил этиладиган тижорат банкларига ўрнатиладиган фойда солиғи учун солиқ ставкасини белгилашнинг алоҳида тартибини белгилаш;
- қишлоқ хўжалиғи маҳсулотлари етиштирувчи ва қайта ишловчи шохоналарни молиялаштиришга ихтисослашган тижорат банкларига нисбатан алоҳида солиқ ставкасини жорий этиш;
- хорижий инвестиция иштирокида ташкил этилган тижорат банклари учун махсус усуллардан, хусусан, уларни рағбатлантириш асосида солиқ ставкалари қўлланиши мамлакатда тижорат банклари фаолиятини ривжолантириш ва солиқ тизимининг такомиллашувига ёрдам беради.

2. Тижорат банкларини солиққа тортиш масалаларини ҳал этишда уларнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиш лозим:

• тижорат банклари ўз мижозларига жамғарилган маблағлар қарама-қаршидан хўжалик юритувчи субъектларга қарзга берадилар ва ушбу қарзлардан фоиз шаклида даромад оладилар. Фоизлар тижорат банклари фаолиятининг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади ва фоизлардан олинган даромаднинг бир қисми муомала харажатларини қоплашга сарфланади;

• тижорат банкларининг фойдаси доимо пул шаклига эга бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларини мажбурий равишда талаблари учун белгиллаган миқдорини қайта кўриб чиқиш махсадга қўйган ҳолда ўз қарорини чиқариши мумкин. Ушбу миқдорнинг пасайтирилиши тижорат банкларида бўш турган

благларнинг кўпайишига ва ликвидлилик даражасининг ошишига олиб
лади. Бу эса, ўз навбатида, тижорат банклари даромади ошишига,
олиявий имкониятлари ўсиши ва солиқ суммасининг кўпайишига сабаб
лади.

Бозор тизимида тижорат банкларининг олдига икки асосий вазифа йилади. Давлат бюджетини зарур даромад манбаи билан таъминлаш ва солиятлари натижасидан оладиган манфаатдорлигини кучайтириш лозим. Икки вазифа ўртасида оқилона нисбат вужудга келиши керак. Агар ҳар қандай вазифадан бирига кўпроқ эътибор берилса, бир вақтнинг ўзида иккала вазифанинг ҳам бажарилмаслигига олиб келиши мумкин. Бунинг учун тижорат банклари фойдасини солиққа тортиш тартибининг оптимал шаклидаги солиқ объектини шакллантириш механизмини яратиш мақсадга мувофиқ.

Амалиётда тижорат банклари томонидан берилган кредитларнинг қайтарилмаслиги туфайли миждозларнинг гаровга қўйилган мол-мулкларини бериш орқали кредитларни қолаш ҳоллари юз бериб туради. Ушбу ҳолатда гаров эгасининг гаровни банкка беришида кредит мажбуриятини қаминламаган корхона тижорат банки қўшилган қиймат солиғи тўловчиси бўлб қолади. Гаровдаги мулкларнинг сотилиши қўшилган қиймат солиғидан қонунчиликнинг берилиши қайтарилмаган кредитга сарф этилган ресурсларнинг қисmini тезда қолаш ҳамда ушбу ресурсларни хўжалик юридувчи субъектларга кредит сифатида қайта бериш орқали иқтисодиётни қийлайштиришда ўз самарасини беради. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, тижорат банкларининг гаров мулкини сотишда қўшилган қиймат солиғи тўловидан озод этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шу билан бир қаторда тадқиқот ишида қуйидаги қуйидаги хулосалар
нди:

– тараққий этган мамлакатлар тижорат банклари даромадлари ҳажмида
моғига кўра биринчи ўринни кредитлардан олинган фоизлар эгаллайди

унинг сабаби шундаки, кредитлар тижорат банклари активлари таркибида юкори салмокка эга;

– тараққий этган мамлакатларда фонд бозорининг ривожланганлиги тижорат банкларига инкестицион операциялардан юкори даромад олиш имконини беради;

– кредит ва инвестиция портфелларининг оптимал диверсификация даражасини таъминлаш уларнинг даромадлилик ва ликвидлилик даражаси ботаисдаги мутаносибликни таъминлаш имконини беради.

2- боб. ОАТББ «Трастбанк» даромадларини солиққа тортишнинг амалдаги ҳолати таҳлили.

2.1. ОАТББ «Трастбанк» да молиявий натижалари шаклланишининг динамик таҳлили.

Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларининг даромадлари фоизли ва фоизсиз даромадлардан иборатдир. Ўз навбатида, фоизли даромадлар таркибига кредитлардан олинган фоизлар, банклараро депозитлардан олинган фоизлар, лизинг операцияларидан олинган фоизлар, сотиб олинган акциялардан олинган даромадлар, катъий ставкага эга бўлган қимматли қозғаларга қилинган инвестициялардан олинган даромадлар киради. Фоизсиз даромадларга эса, комисион даромадлар, валюта операцияларидан олинган даромадлар, дивидендлар, тижорий операциялардан олинган даромадлар киради¹³.

Тижорат банклари фаолиятининг молиявий барқарорлигини муҳим кўрсаткичлардан бири улар фоизли даромадларининг ялпи даромадлар ҳажмидаги салмоғининг барқарорлиги кўрсаткичи ҳисобланади.

Халқаро таъмирлаш ва тараққиёт банки экспертларининг тавсиясига кўра, тижорат банклари ялпи даромадининг умумий ҳажмида фоизли даромадлар қисмида 70 фоизни ташкил этиши лозим¹⁴.

Ўз навбатида Халқаро таъмирлаш ва тараққиёт банки экспертлари кредитлардан олинган фоизли даромадларнинг жами фоизли даромадлардаги салмоғи 60 фоиздан кам бўлмаслиги керак, деб ҳисоблашади.

Мазкур банк экспертлари тижорат банкларининг фоизли даромадлари таркибига элементлардан ташкил топган бўлиши лозим, деб ҳисоблайди:

- кредитлардан олинган фоизлар;
- бошқа банкларга жойлаштирилган депозитлардан олинган фоизлар

¹³ Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан тасдиқланган "Фойда ва зарарлар тўғрисида" қонунига асосан тижорат банклари даромадлари таркиби шакллантирилади.
¹⁴ Нотон Д., Барлтроп К. Банковские учреждения в развивающихся странах. – Вашингтон, 1994.

– қатъий белгиланган ставкага эга бўлган қимматли қоғозлардан олинган даромадлар;

– қимматли қоғозларни олди-сотди қилишдан олинган даромадлар.

Биз қуйидаги жадвал маълумотлари оркали ОАТББ “Трастбанк” даромадларининг таркиби ва динамикасини кўриб чиқамиз.

2.1-жадвал

ОАТББ “Трастбанк” даромадлари таркиби ва динамикаси¹⁵

(млн сўм ва %)

	2010 й		2011 й		2012 й		2013 й.	
	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%
ялпи даромад	26 872	100,0	37 676	100,0	50 828	100,0	71 413	100,0
фоизли даромадлар жумладан:								
– фоизли	12 445	46,3	20 179	53,6	27 167	53,4	40 857	57,2
– фоизсиз	14 427	53,7	17 497	46,4	23 661	46,6	30 558	42,8

2.1- жадвал маълумотларидан кўринадики, 2010-2013 йиллар байнида “Трастбанк” ялпи даромади ҳажмида фоизли даромадларнинг салмоғи динамикаси беқарор ҳолатда бўлган. Гарчи 2010 йил якунларига қараганда фоизли даромадлар жами даромадлар таркибида 46,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2011 йилда у 53,6 фоизни ташкил этган. 2012 йил якунида 53,4 фоизгача камайган, 2013 йилда эса яна 57,2 фоизгача кўпайган. айти пайтда фоизсиз даромадларнинг салмоғи мазкур даврда 53,7 фоиздан 42,8 фоизгача камайган, 10,9 фоиз пунктига камайган. Бунда жами даромадларнинг ўсиш суръати 2010-2013 йилларда 10,9 фоизни ташкил этган. Фоизли даромадлар 328,3 фоизга, фоизсиз даромадлар 211,8 фоизга кўпайган. бундай ҳолатга олиб келган асосий омиллар фикримизча, қуйидагилардан иборат:

¹⁵ ОАТББ “Трастбанк” нинг йиллик ҳисобот маълумотлари асосида муаллиф томонидан ҳисобланди.

биринчидан, банк томонидан ажратилаётган кредитлар ҳажмининг кескин кўпайган (01.01.2014 йилда 01.01.2011 йилга нисбатан 348,1 фоиз). Бу банк томонидан агрессив кредит сиёсати юритилаётганидан далолат беради.

Иккинчидан, кўрсатилаётган хизматлар учун тўлов миқдорининг диярли қармаганлиги фоизсиз даромадлар миқдорини кескин кўпайтириш имкониятини бермайди.

Фоизсиз даромадлар салмоғининг пасайиб боришига таъсир ўтказган омилларни аниклаш учун уларнинг таркибини таҳлилини амалга оширамиз.

2.2-жадвал.

ОАТББ “Трастбанк” фоизсиз даромадлари таркибий тузилмаси ва динамикаси

(минг сўмда)

Тўддалар	01.01.2011 йил	01.01.2012 йил	01.01.2013й ил	01.01.2014 йил
Воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлардан олинган даромад	16 257 543	18 800 364	25 431 523	32 698 972
Воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматларнинг тўлаш харажатлари	(5 833 442)	(3 040 413)	(3 659 392)	(5 963 715)
Кредитлар бўйича кўрилиши бўлмаган эҳтимолий зарарларга қарши аккантириладиган захира	(41 701)	127 037	(210 176)	(814 998)
Дивидендлардан олинган даромад	157 651	304 783	503 841	2 082 263
Валюта операцияларидан олинган соф фойда (зарар)	1 723 057	883 881	857 999	1 473 570
Ўшқар операциялардан олинган даромадлар	2 334 638	421 676	737 151	810 782
Ўқитиш учун мўлжалланган хизматларнинг қадрсизланиши	(170 451)			
Айни фоизсиз даромадлар	14 427 295	17 497 328	23 660 946	30 556 874

2.2-жадвал маълумотларидан кўринадики, фоизсиз даромадларнинг таркибий қисмини воситачилик ҳақи ташкил этади. Айни пайтда воситачилик

уловлари ҳажми сўнгги уч йил давомида ўзгармаган. Бу эса юқорида
 ўқидланган хулосаларни исботлайди. Банк томонидан халқ хўжалиги
 қармоқларига капитал қуйилмаларини критиш соҳасида фаол ишлаётганлиги
 исобига дивидендлар кўринишидаги даромадлар 2010 йилда 157 млн.
 мдан 2013 йил якунига келиб, 2082 млн.сўмгача кўпайган.

Тижорат банки балансининг асосий кўрсаткичлари ҳамда молиявий
 натижалар таҳлили давомида 2006-2010 йилларда шаклланган баланс
 кўрсаткичлари, шунингдек, даромадлар, харажатлар миқдори ва таркиби
 тан йиллардаги кўрсаткичлар билан таққосланади, фойда ҳажмига таъсир
 қилган моддалар ўрганилади ҳамда олинган натижалар асосида стратегик
 амият касб қилувчи тенденциялар аниқланади. Бир пайтнинг ўзида банк
 молияти самарадорлигини ифодаловчи асосий кўрсаткичларнинг
 ҳолатини мавжуд вазиятнинг ўзгариш йўналишлари, банк баланси ва
 молиявий натижаларнинг маҳаллий ва глобал молия бозорларидаги
 нъюктураси таъсирига сезувчанлик даражаси, шунингдек, Базел-3
 лаблари доирасида амалга оширилиши лозим бўлган тадбирларга
 йёргарлигини ўрганиш имкониятини беради.

2.3-жадвал.

ОАТББ “Трастбанк” фаолияти самарадорлиги кўрсаткичлари

(минг сўм ва фоизларда)

	2010 й	2011 й	2012 й	2013 й.
и активлар	384 451 784	462 837 275	635 887 158	742 970 226
и капитал	35 976 260	49 688 698	66 407 429	88 217 035
кредитлар ва аванслар	79 894 951	125 514 602	144 625 931	278 095 185
и депозитлар	332 938 608	406 851 785	551 419 553	625 482 973
фойда	12 488 505	17 784 491	20 969 593	26 564 983
и даромадлар	15 916 533	25 548 373	31 605 645	49 406 447
лар самарадорлиги	3,24	3,84	3,29	3,57

а кредит операциялари ҳажмидаги кузатилаётган ўсиш суръатларига адекват даражада депозитлар миқдори оширилиши лозим. Банкда 2014 йилнинг 31 декабри ҳолатига депозитлар ҳажми 2010 йилга нисбатан 2,34 баробарга ўсган. Мазкур даврда кредитлар қолдиғи 3,48 баробарга ва хусусий капитал миқдори 2,45 баробарга ошган. Демак, депозитлар ва капиталдаги ўсиш суръатлари ўртасидаги диспропорция 0,11 пунктни, депозитлар ва кредитлар ўртасидаги диспропорция 1,14 пунктни ташкил қилган.

Юқорида келтирилган таҳлилий маълумотлар асосида ОАТББ "Ўзбекистон Республикасидаги Ўқув-Тренинг Банк" фаолиятида эътибор қаратилиши лозим бўлган бир қатор тенденциялар мавжуд деган хулоса қилиниши мумкин.

Фикримизча, биринчи тенденция, банк балансининг асосий позициялари бўйича диспропорцияларнинг ўрта муддатли истиқболда сақланиб қолиши ва нисбатан кучайиб боришида ўз аксини топади.

Иккинчи тенденция, банк менежментида рискларни бошқариш аммолари устуворлик касб қилиши ва стратегик менежмент асбобларига бўлган заруратнинг ошиб бориши билан ифодаланади.

Учинчи тенденция, банкнинг мавжуд ва потенциал мижозлари қўлқонлари учун рақобат курашининг кескинлашиб бориши ва мазкур соҳада кузатилаётган хизматларнинг комплексли, сегментли йўналтирилганлик хусусиятга эга бўлишини тақозо қилиши, шунингдек, уларни модернизациялаш ва тўхтовсиз янгилаб бориш зарурати билан боғлиқ.

2.3-жадвал маълумотлари шунингдек, Банк фаолияти самарадорлигини ўлчовчи активлар ва банк капитали рентабеллиги кўрсаткичларида ўзгариш ҳолати мавжуд эмаслигидан далолат беради. Хусусан, активлар рентабеллигига соф фойда даражаси 2010 йилда 3,24 фоизни, 2011 йилда 3,84 фоизни, 2012 йилда 3,29 фоизни, 2013 йилда 3,57 фоизни ташкил қилган. Капиталнинг даромадлилиги кўрсаткичидаги волатиллик даражаси бундан юқори. Гарчи мазкур кўрсаткич 2010 йилда 34,71 фоизни ташкил этган бўлса, 2011 йилда 35,79 фоизни, 2012 йилда 31,57 фоизни, 2013 йилда 30,11

фоизгача пасайган. Кредитлар самарадорлиги кўрсаткичи таҳлил қилинган
аврда 19,9 фоиздан 17,8 фоизгача пасайган.

Мазкур ҳолат биринчи навбатда жаҳон молиявий – иқтисодий
кризиснинг салбий таъсири, жумладан, халқаро пул ўтказмалари ҳажми
ҳамда мижозларнинг ҳисобварақлари бўйича операциялар миқдорининг
қийинчиликка дуч келишида ўз аксини топиши билан изоҳланади. Бундан ташқари,
миллий валютага нисбатан асосий хорижий валюталар курсининг ошиши ва
у асосда миллий валютага қайта баҳоланиш ҳисобига банк балансидаги
валютаси моддалар суммасининг кескин кўпайиши, глобал бозорлардаги
кризис натижасида банк кредиторлари молиявий ҳолатининг ёмонлашуви
ва бундан оқибатда юқорида қайд қилинган кескин ўзгаришлар сабабчи
қилинган.

2.3-жадвалда келтирилган уч молиявий кўрсаткичдан энг катта
аҳамиятга эга бўлгани капитал мултипликатори ҳисобланади.
Мултипликатор банк молиявий стратегияси йўналишини ифодаловчи
кўрсаткичи бўлиб, у активларни акциядорлик капитали билан таъминланиш
даражасини кўрсатади ҳамда мос равишда банк ресурсларининг қанча қисми
ушбу мажбуриятлари кўринишида жойлаштирилиши мумкинлигини
қўлқўлашга хизмат қилади. Акциядорлик капитали банк активлари бўйича
қўлқўлашга келиши мумкин бўлган зарарларни қоплашда асосий манба эканлигини
қўлқўлашга олсак, мултипликатор даражасининг кўтарилиши банкнинг
қўлқўлашга дуч келиши эҳтимолини ошириши мумкин. Шунингдек,
мултипликатор даражасининг кўпайиши акциядорларга тўловлар
қўлқўлашга кўпайишига олиб келади.

Тижорат банки фаолиятининг самарадорлик кўрсаткичлари таҳлили
ҳамда бир қатор ўта муҳим тенденцияларни қайд қилиш мумкин.

1- макроиқтисодий муҳитдаги исталган йўналишдаги ўзгаришлар банк
фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказади. Демак, банк
фаолиятининг ташкил қилиниши тартиби, ташкилий тузилмаси ва бошқа

абҳаларидан катъий назар, глобал бозорлардаги тенденциялар ҳал қилувчи мил бўлиб ҳисобланади.

- банк фаолиятининг турли йўналишларидаги диспропорциялар нтабеллик даражасига салбий таъсир ўтказган тарзда, асосий сифат рсаткичларидан бири бўлган капитал мультипликаторининг тўхтовсиз тарилишига олиб келмоқда. Мазкур ҳолат молиявий барқарорликни ьминлаш, шунингдек, Базел-3 келишуви талабларининг жорий қилинишига лбий таъсир ўтказади. Демак, банкнинг ривожланиш стратегиясида оҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалардан бири ушбу денцияга нисбатан молиявий “иммунитент”ни шакллантиришдан иборат илиши зарур.

ОАТББ “Трастбанк” фаолиятини таснифловчи индикатор динамикасини аниш натижаларини SWOT-таҳлил услубиётини қўллаш йўли билан умлаштиришга ҳаракат қиламиз.

2.4-жадвал

ОАТББ “Трастбанк”и фаолиятининг SWOT-таҳлили.

Имкониятлар	O	Кучли жиҳатлар	S
Банк фаолиятининг халқаро рейтинг компаниялари томонидан ижобий баҳоланиши ҳамда юқори даражадаги миллий рейтингга эга бўлишлари банк хизматларининг тўлиқ комплексдан фойдаланувчи турли гуруҳларга оид мижозларни жалб қилиш имкониятини беради	1	Молиявий барқарорлик ва капиталлашув даражасининг тўхтовсиз ўсиб бориши–етакчи халқаро рейтинг компанияларининг «барқарор» рейтингти	
Халқаро молия-кредит институтлари томонидан банкга инвестицияларнинг киритилиши ва микромолиялаштириш линияларининг ажратилиши	2	Юқори даражада диверсификацияланган мижозлар базаси – миллий иктисодиётнинг барча соҳаларига тегишли бўлган корпоратив, тижорат ва чакана мижозлар	

3	Сўнгги йиллар давомида кирим ва чиқим қисмларидаги номуносивликнинг ошиб бориши натижасида миждларга хизмат кўрсатиш бўйича комиссия харажатларни кўпайиб борганлигини ҳисобга олиган ҳолда банк томонидан нақд пул оқимларининг тартибга солиниши	3	Юкори малакали, ёш ва динамик ходимлар таркиби – илгор хориж тажрибасига таянувчи прогрессив ва инновацион фикрловчи жамоа	
4	Валюта айрбошлаш операциялари ҳажмини ошириш ва валютавий активлар қийматини қайта баҳолашдан тегишли даромад олинишини таъминлаш учун хорижий валюталарнинг сотиб олиниши	4	Нафакат Тошкент шаҳрида, балки минтақавий ҳудудларда ҳам шаклланган юкори имижд ва респектабел биоларнинг мавжудлиги	
5	Банкга яқин бўлган соҳаларга тегишли корхоналарда улушни яратиш ва сотиб олиш	5	Халқаро молия институтлари билан ҳамкорликнинг кўп йиллик тажрибаси ва вакиллик муносабатларининг ривожланган тармоғи	
6	Банк томонидан олинган халқаро рейтингни сақлаб қолиш имконияти	6	Республиканинг иқтисодий фаол ҳудудларида филиаллар ва минибанкларнинг кенг тармоғи – молиявий хизматлар бозорининг ривожланиш потенциалига эга бўлган ҳудудларда мавжудлиги	
Хавфлар		T	Кучсиз жиҳатлар	W
Банк фаолиятини тартибга солувчи қонунчилик ва меъёрий базадаги ўзгаришлар		1	Ривожланишдаги номуносивликлар – банк пассивлари ва активларини бошқариш стратегиясидаги камчиликлар	
Молиявий ва иқтисодий инкирознинг салбий таъсири, бу таъсир айниқса, халқаро пул ўтказмаларининг ҳажми, миждларнинг ҳисобварақлари бўйича операциялар миқдорида ўз аксини топиши		2	Банк хизматлари бозоридаги рақобат позициясининг кучсизланиши – стратегик менеждмент инструментларидан тўлиқ фойдаланмаслик	

3	Миллий валютага нисбатан асосий хорижий валюталар курсининг ошиши, бу капитал базасининг тегишли тазда ўсиши билан таъминланмаган ҳолда, банк баланси валютавий моддаларининг сўмга қайта ҳисобланишини кескин кўпайтириб юбориши	3	Банк томонидан шакллантирилган дифференциаллаштирилган миқозлар базасидан фойдаланиш самарадорлигининг етарли эмаслиги – хизматларни сотишнинг ривожланмаган кўникмалари ва тизимлари, комплекс хизматларни сотиш даражасининг пастлиги, шунингдек потенциал миқозлар базасини камраб олишдаги камчиликлар
4	Глобал бозорлардаги инкироз таъсирига дуч келган банк кредиторлари молиявий ҳолатининг ёмонлашуви	4	Ҳудудий бозорларнинг мавжуд ҳажмларини камраб олиш даражасининг пастлиги–ҳудудий филиаллар тармоғини ривожлантириш сиёсати ва уларни бошқариш самарадорлигини ошириш зарурати
5	Рақобатчи банкларнинг банк хизматлари бозоридаги агрессив сиёсати	5	Меҳнат унумдорлиги даражасининг пастлиги, меҳнат самарадорлигини таҳлил қилиш ва мониторингини амалга ошириш механизмларидаги камчиликлар, бизнес ҳажмининг ўсиши ва унинг самарадорлигини ошириш ўртасидаги корреляциянинг кучсизлиги
6	Муддати ўтган кредитларни сўндириш борасидаги қийинчиликлар ва банк кредитларига бўлган тўловга қобил талабнинг етарли эмаслиги	6	Рискларни бошқариш тизими самарадорлигининг пастлиги–банк фаолиятидаги бозор ва операцион рискларни ҳисобга олувчи марказлаштирилган тизимнинг мавдуд эмаслиги

2.2. Тижорат банкларини солиққа солиш соҳасидаги ўзгаришлар таҳлили.

Тижорат банклари фаолияти яқунлари бўйича солиқ тўловларининг қилинишига оширилиши биринчи навбатда Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодекси талаблари тартибга солинади. «Солиқ ва бюджет сиёсатининг 2014 йилига мўлжалланган асосий йўналишлари қабул қилинганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикаси Солиқ кодексига ўзгартиш ва қўшимчалар қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг 2013 йил 25 сентябрдаги ЎРҚ-359-сонли Қонунига биноан қайд этилган ҳужжатга юир

атор ўзгартиришлар киритилган бўлиб, улар бевосита ёки билвосита тарзда шакл фаолиятига ўз таъсирини ўтказди.

Киритилган ўзгартиришларни диссертация иши нуқтаи назаридан таҳлил қилиб ўтамыз.

Солиқ кодексининг 22 моддасига киритилган ўзгартириш ҳисобига соф тушум тушунчаси киритилди. Эндиликда асосий фаолиятни аниқлашда соф тушум ҳисобга олинади, чунки тушум таркибида асосий фаолиятни аниқлашда таъсир қилиши лозим бўлмаган ҚҚС ва акциз солиғи ҳам ҳисобга олинадиганлар эди. Солиқ кодексининг 42 моддаси олтинчи қисмига мувофиқ ҳисобга олишнинг мутаносиб усулида даромадлар, харажатлар ва солиқ олишнинг бошқа объектлари ёки солиқ солиш билан боғлиқ объектлар реализация қилишдан олинган соф тушумнинг умумий суммасидаги фаолиятнинг муайян турлари бўйича реализация қилишдан олинган соф тушум улушига мутаносиб тарзда шу муайян фаолият турига киритилади.

Ўзбекистон Республикаси Бюджет кодексининг 54-моддасига мувофиқ ҳудудда Жамғармага мажбурий ажратмалар доимий амал қилувчи ҳисобланганлиги муносабати билан Солиқ кодексининг 23 моддасида назарда тутилган мажбурий тўловлар “бюджетдан ташқари Умумтаълим муассасалари, касб-ҳунар коллежлари, академик лицейлар ва тиббиёт муассасаларини реконструкция қилиш, мукаммал таъмирлаш ва жиҳозлаш мақсадида Жамғармасига мажбурий ажратмалар” билан тўлдирилди.

2014 йил учун солиқ сиёсатининг асосий йўналишларининг 13.3-бандига мувофиқ янги модда киритилди. Чет эл юридик шахсларга тегишли бўлган ўзбекистон Республикаси юридик шахсларнинг устав капиталидаги ҳиссаларни (улушларни), шунингдек Ўзбекистон Республикаси ҳудудида қўйилган кўчмас мулкни реализация қилиш бўйича чет эл шахслари қисмида битим амалга оширилганда ҳосил бўлиш манбаи Ўзбекистон Республикаси ҳудуди бўлган даромадлар юзага келади. Тегишли равишда қандай даромадлар тўлов манбаидан қатъи назар Ўзбекистонда солиққа таъсир қилиши лозим. Ушбу норма солиқ солишнинг адолатлилиги тамойилига

а даромадлар ҳосил бўлиш мамлакатада ушбу даромадларга солиқ қилиниши лозимлигини назарда тутувчи халқаро шартномалар нормалари талабларига жавоб беради.

Ўзбекистон Республикасининг 1999 йил 14 апрелдаги 756-1-сонли “Лизинг тўғрисида”ги Қонунининг 2-моддасига мувофиқ мувофиқ лизинг қилиявий ижаранинг алоҳида тури ҳисобланади. Шунинг учун Солиқ кодексининг 156 моддаси янги таҳририда “Ўзбекистон Республикасининг Президентлари бўлган кредит ташкилотларига тўланадиган фоизларга тўлов қилинганда солиқ солинмайди, балки ушбу Кодекста белгиланган тартибда кредит ташкилотида солиқ солинади. Худди шундай тартиб мол-мулкни қилиявий ижарага (лизингга) беришда ижарага берувчига (лизинг берувчига) тўланадиган фоизли даромадларга ҳам татбиқ этилади” деб қўйилган.

2.5-жадвал.

2014 йилги солиқ ставкаларидаги ўзгаришлар

Солиқ тури	2013 йилдаги ставкаси	2014 йилдаги ставкаси
Қўшилган қиймат солиғи	20 фоиз	20 фоиз (ўзгармаган)
Юридик шахслардан олинадиган фойда солиғи	9 фоиз	8 фоиз (1 фоизли пунктга пасайтирилган)
Тижорат банклари	15 фоиз	15 фоиз (ўзгармаган)
Жисмоний шахслардан олинадиган даромад солиғи		
энг кам иш ҳақининг 5 бараваригача миқдорда	8 фоиз	7,5 фоиз (0,5 %га пасайтирилган)
энг кам иш ҳақининг 5 бараваридан 10 бараваригача	16 фоиз	16 фоиз (ўзгармаган)
энг кам иш ҳақининг 10 бараваридан юқориси	22 фоиз	22 фоиз (ўзгармаган)
Юридик шахсларнинг мол-мулкига солинадиган солиқ	3,5 фоиз	4 фоиз (0,5 фоизга ошган)
Ягона ижтимоий тўлов	25 фоиз	25 фоиз (ўзгармаган)

Юқоридаги жадвал маълумотларидан кўринадики, тижорат банкларидан олинган фойда солиғи ставкаси 15 фоиз миқдорда ўзгартирилмасдан қолган. Айтиш мумкин, Айтиш пайтда мулк солиғи 2013 йилга нисбатан 0,5 фоиз пунктига ўзгаришган ҳолда 2014 йилда 4 фоизга тенг бўлган.

2.3. ОАТББ «Трастбанк» молиявий стратегиясининг асосий йўналишлари таҳлили ва уларнинг ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиалида амалга оширилиши таҳлили.

Тижорат банкининг молия стратегияси доирасида молиявий фаолиятнинг асосий мақсадлари ва уларга амалий жиҳатдан эришишни таъминлаб берувчи банк стратегиясининг устувор йўналишлари аниқланади. Бу стратегиянинг ўзига хос бўлган характерли жиҳати барча турдаги кредит муассасалари ишининг асосий йўналиши молиявий фаолият эканлиги билан изоҳланади.

Молиявий бошқарувнинг бош стратегик мақсади – алоҳида олинган банк қарорларининг норматив даражаси (Марказий банк талаблари доирасида)нинг, аксарият мижозлар учун мувофиқ бўлган барқарорлик (барқарорлик) даражасининг, шунингдек, муассислар томонидан ўрнатилган (ҳудудда) рентабеллигининг рационал мувофиқлигини таъминлашдан иборат.

Молиявий бошқарув стратегиясида банк стратегиясининг комплекслиги билан характерда бўлиши, банкнинг алоҳида олинган бўлинмалари мақсадларига нисбатан корпоратив мақсадларнинг сўзсиз устуворлиги таъминланиши, стратегия ва ундан келиб чиқадиган банк хизматларининг алоҳида қисмларидаги молиявий сиёсатларнинг олий даражадаги мувофиқлигининг бўлиши; бошқарув методологиясининг анъанавий қоидаларини бажарилиши яъни, умумий стратегиянинг ўзга йўналишлари билан мувофиқликнинг таъминланиши, амалга оширилаётган стратегия доирасида қилинаётган бошқарув қарорларининг олий самарадорлигини

таъминлаш зарурати, амалга оширилаётган стратегия доирасида қабул қилинаётган бошқарув қарорларининг олий даражадаги тезкорлигини таъминлаш зарурати; давлат органлари ва Марказий банк томонидан қўйилган чекловлар ва талабларга риоя қилиниши зарурати акс эттирилиши керак.

Тижорат банки молия стратегиясида солиқ сиёсати тутган ўрни икки муҳим хусусият таъсири доирасида аниқланади. Биринчидан, банк молиятида жорий ва узоқ муддатли ликвидлилик позициясининг таъминланиши, иккинчидан кредит операцияларининг самарадорлигини таъминловчи хтовсиз ошириб боришга хизмат қиладиган кредит сиёсатининг олиб қилишидир. Кредит сиёсатига берилган эътиборнинг замирида кредит операцияларидан олинаётган даромадларнинг жами даромадлар таркибида ўз ўрнига ўрин тутиши туради. Мазкур сиёсатларнинг ўзига хос бўлган хатларига эътибор қаратамиз.

Ликвидлилик – ҳўжалик субъектининг зиммага олинган мажбуриятлари ва вақтича ўз вақтида ва тўлиқ ҳажмда ҳисоб – китоб қила олиш имкониятидир. Банк фаолиятининг молиявий воситачи сифатидаги хусусияти натижасида ликвидлилик энг муҳим кўрсаткичлардан бири тариқасида чиқади ва кредит сиёсатининг нафақат жорий, балки истикболий ҳолатини ҳам таъминлайди. Ликвидлиликка алоҳида эътибор қаратилиши шунингдек Марказий банк томонидан қўйилган қатъий талаблар билан ҳам изоҳланади. Қўйилган нормативларнинг бажарилмаслиги банкга нисбатан жуда жиддий қўғирдиқларнинг (то лицензиянинг қайтариб олинишигача) қўлланилишига олиб келиши бўлади. Шундай қилиб, ликвидлиликни таъминлаш (энг камида қўйилган нормативлар даражасида) фаолиятнинг кўриб чиқиладиган йўналишидаги муҳим бўлган уч стратегик вазифалардан биридир. Тегишли қўғирдиқни шакллантиришда банк ишининг ички ва ташқи муҳити нуктаи – назари билан оптимал бўлган стратегик ёндашув танланиши зарур.

Фикримизча, ОАТББ «Трастбанк» молиявий стратегиянинг ликвидиликни бошқариш сиёсатида «маблағларнинг умумий фонди» сулидан фойдаланиб келмоқда.

Мазкур ёндашувнинг моҳиятан банкнинг барча бўш маблағлари ягона молиявий фондда жамланиши ва келгусида актив операциялар режимида жойлаштирилишини назарда тутати. Алоҳида олинган операциялар турлари айниқса ўрнатилган ликвидилик ва даромадлилик ўртасидаги нисбатдан бошқари, қандайдир махсус чекловлар ўрнатилмайди. Шу билан банкнинг қўрилган бизнес – бўлинмаси бу фонддан операцияларни молиялаштириш қўлқабаси сифатида фойдаланиши мумкин бўлади

Афзалликлари

- амалга оширишнинг методологик соддалиги (маблағларни жалб қилиш ва жойлаштиришнинг қўшимча шартлари мавжуд эмас);
- бошқарув қарорларини қабул қилишнинг тезкорлиги (оралиқ бошқарув қўрилган операцияларнинг мавжуд эмаслиги);
- ишламайдиган активларнинг кўпайиши хавфининг йўқлиги (банк қўрилган молиявий фонддаги маблағлар бозорнинг бирор – бир сегментида талаб бўлиши билан дарҳол жойлаштирилиши мумкин).

Камчиликлари

- маблағларни жалб қилиш ва жойлаштириш муддатларининг мосмаслиги туфайли жорий ликвидиликнинг таъминланмаслиги хавфи қўрилган молиявий фонднинг юқори даражаси, хусусан, ҳисоб даврининг бошланишига қўрилган маблағларнинг асосий қисми банк томонидан қисқа муддатга жалб қилинган талаб қилгунга қадар депозитлар, қисқа муддатли омонатлар ва х.к.). Шу билан банкнинг ўзида жалб қилинган маблағлар (мавжуд талаб доирасида) асосан қўрилган муддатларга жойлаштирилган. Натижада шундай вақт келадики, унда қўрилган маблағларнинг актив операциялар бозоридаги мажбуриятларини бажара олмай қолган бўлади. Бундай ҳолатда банк маблағларни жалб қилишнинг қўшимча шартларини топишга мажбур бўлади (одатда банклараро ссудалар ва х.к.).
- қўрилган маблағлар жалб қилинса, у якуний молиявий натижаларни

монлаштириш ҳисобига нисбатан катта фоизларни тўлаши зарур бўлади
ундай маблағларни тезкорлик билан жалб қилиш имконияти бўлмаган
муассасанинг келгуси тақдири изоҳ талаб қилмайди.

- молиявий оқимларни ҳаракати жараёнини узок муддатга
сжалаштириш имкониятининг йўқлиги (ушбу ёндашувда молиявий оқимлар
тезкор тарзидан талаб ҳолати билан белгиланади).

Банк молиявий стратегиясида кредит сиёсатининг тутган ўрни ва роли
банкнинг «кредит муассасаси» сифатидаги ихтиослашуви билан
белгиланади. Европанинг биринчи банклари 12 – 13 асрларда судхўрлик
қарзлари замирида пайдо бўлган ва улар учун устувор бўлган йўналишни -
ссуда беришни сақлаб қолишди. Банк фаолиятини ташкил қилишга илмий
ёндашувларнинг шаклланиши пайтида кредит фаолияти стратегик
бошқарувнинг биринчи объектларидан бири бўлган. Бунда бошқарувнинг
асосий мақсади аниқланган – ссуда портфелининг (ссуда портфели – ҳисоб
китобида банк томонидан берилган ссудалар жамланмаси) даромадлилиги ва
судхўрчилиги ўртасидаги самарали нисбатнинг таъминланишидир. Молиявий
бошқарувнинг ўзга йўналишларидек, ушбу нисбат индивидуал характерга
эга, яъни фаолиятнинг ташқи ва ички шароити ҳисобга олинган тарзда
қайта шакллантирилади. Кредит ташкилоти мутахассислари томонидан аниқланади. Кредит сиёсатини
қайта шакллантириш ва амалий бажарилиши устидан назорат ўрнатиш
банк кредит комитетининг икки базавий функцияларидан биридир.

Кредит сиёсатини шакллантирилиши пайтида ссуда капитали
банкнинг мамлакатимизга хос хусусиятлари эътиборга олинishi зарур

- банкларнинг кредит хизматларига бўлган тўловга қобил талаб
структураси, хориж банклари учун анъанавий бўлган ссуда портфели
банклари ўртасидаги пропорцияларга қаратилиши имкониятини бермайди;

- банкларимиз кредит сиёсатига хос бўлган хусусиятлардан бири, асосий
судхўр ссудаларнинг таъминланганлиги принципига қаратилиши;

- кредит портфелини шакллантириш учун фойдаланиладиган
«қайта шакллантирилган» активлар салмоғи хориж банкларига нисбатан анча кам.

Банк молиявий стратегиясининг ўзга йўналишлари каби, кредит сиёсати ҳам қатор стратегик устуворликларни акс эттириши лозим.

Биринчидан, ссуда портфелининг устуворлиги даражасини аниқлаш билан боғлиқ.

Бунда ссуда капитали бозорида банк ишлатишни мўлжаллаётган «ишлаётган» активлар салмоғи устувор даражада бўлиши назарда тутилади. Абиийки, банк хизматлари бозорининг тегили сегментларида конъюктуранинг жиддий ва узок муддатли ўзгаришлари пайтида олдиндан танқидланган пропорциялар тезкорлик билан қайта кўриб чиқилиши зарур. Шунинг учун, баъзи банкларда шаклланган анъаналардан фарқли равишда, бу масала банк олий раҳбарияти томонидан «ишчи тартибда» ҳал қилиниши керак эмас. Қандай амалиёт лимитларни қайта кўриб чиқилишидан манфаатдор бўлган бизнес – бўлинмалар раҳбарлари томонидан олий инстанцияларни ўхшаш қарорларни қабул қилишга «йўналтириш» йўлидаги ҳатти – ҳаракатларига асосланган бўлади. Натижада банкнинг актив операцияларини бошқариш барча ҳолда мажбурий бўлган стратегиялар асосида эмас, балки одатда субъектив қарорларга (масалан, банк Бошқаруви раиси ва тегишли бўлинмалар раҳбарлари ўртасидаги шахсий муносабатлар) асосланган тактик қарорларга асосланган олиб борилади. Шунинг учун молиявий лимитлар сиёсатида кўзда тутилган пропорциялар тегишли ҳужжатларда расмийлаштирилган тартибда, контологлардан олинган маълумотларнинг банк Бошқаруви мажлисида қайта кўриб чиқилгандан сўнггина ўзгартирилиши мумкин.

Лимитларни қайта кўриб чиқиш юзасидан қарор қабул қилингандан сўнг банкнинг ички регламентларига зарурий ўзгартиришлар киритилади. Тегишли маълумотлар марказлашган молия хизмати ва барча манфаатдор бизнес – бўлинмаларга етказилади. Бунда кредит портфели умумий қийматининг ўзгаришида ҳисобга олинadиган бош критерий бошқа активларга қараганда портфелнинг режадаги ва ҳақиқий даромадлилиги даражаси бўлади.

Иккинчидан, кредит портфели ва унинг асосий элементларининг ўртача даромадлигини аниқлаш билан боғлиқ. Банк активларининг барча элементларига қўйилган асосий талаб уларнинг даромадлилик даражасининг минималланишига қўйилади (яъни, жойлаштирилган маблағлар бўйича фоиз даромадлари жалб қилинган маблағлар бўйича фоиз харажатларидан кўп бўлишига). Активларнинг ўртача даромадлилик даражаси юқорида кўриб келинган фоиз сиёсати доирасида аниқланади. Банк олий раҳбарияти маркетингларнинг берган прогнозлари асосида ва манфаатдор бизнес – қарорлар фикрини инобатга олган ҳолда стратегик характердаги қарорларни қабул қилади. Кредит сиёсатининг вазифаларидан бири ушуб қарорларнинг амалиётга жорий қилинишидир, бу эса кредит операциялари ҳолида турларининг (яъни, портфелнинг базавий элементлари) даромадлилик даражасига қараб ссуда портфелининг дифференцияланишини белгилаб қилади.

Банк ишида молиявий бошқарув назарияси юқоридаги хусусиятга кўра кредит операцияларини квалификациялашга умумий ёндашувларни аниқлаб қўлади. Унга мос тарзда барча операциялар уч гуруҳга бўлинади:

- юқори даромадли операциялар (банклараро кредитлар, ресурс юқоридаги воситачиларга ажратилган қисқа муддатли кредитлар ва х.к.);
- паст даромадли операциялар (давлат структураларига ёки давлат қарздорлари остида берилган кредитлар ва х.к.);
- бошқа кредит операциялари (ўртача даромадли).

У ёки бу операциянинг даромадлилик критерийси одатда унинг ишончлиликлари даражасига қарама – қарши. Шунинг учун ссуда портфелининг ҳолида элементлари даромадлилиги соҳасидаги устуворлигини аниқлаш қарорларида ишончлиликлари соҳасидаги аналогик устуворликни ҳам инобатга олиш керак.

Учинчидан, қарздорларнинг устувор категорияларини аниқлаш билан боғлиқ. Мижозлар базаси структураси муаммоси фаолиятнинг икки қисмига бўлинади – тижорат ва молиявий – ваколотлари кесишмасида юзага келади

Маркетологлар стратегик режани шакллантириш жараёнида банк учун устувор бўлган бозор сегментларини аниқлашади, молиячилар аниқ иқтисодий параметрларни ҳисоб – китоб қилишади. Бунда албатта ташкилотнинг перспектив тижорат ва молиявий манфаатлари ўртасида таълим карама қаршиликлар юзага келади. Манфаатларнинг биринчи гуруҳи доимий мижозлар (бу ерда қарздорлар) салмоғини доимий равишда ўлчайтириб боришни талаб қилади. Бу вазифанинг бажарилишини таъминлаш учун молиявий харажатларга боришга тўғри келади (хусусан, пул сервис хизматларини кўрсатиш, имтиёзлар бериш ва х.к.). Манфаатларнинг иккинчи гуруҳи кредит фаолиятининг молиявий натижаларини устувор тарзда инобатга олади. Бу, хусусан юқорида кўрсатилган имтиёзлар олишга талабгор бўлмаган мижозларга хизмат кўрсатилишининг жозибадорлигини оширади.

Қарздорларнинг устувор категорияларини аниқлашда банк биринчи ўз иқтисослашувини инобатга олади. Тармоқ ихтисослашуви кичик ва ўрта шиклар учун рақобатбардошлик нуқтаи - назаридан асосий афзалликдир. Бу мижозларнинг тармоқ хусусиятларини тўлиқ инобатга олган ҳолда, уларга мослаштирилган хизматларни (одатда, хизматлар пакетини) таклиф қилиш қонуниятини беради. Кредит сиёсатининг шакллантирилишида мижозларнинг устувор категориялари фақат кўрсатиб ўтиш етарли эмас. Молиявий нуқтаи – назардан бир неча масалаларни ечиш зарур.

1. Танланган категорияга хизмат кўрсатиш учун мўлжалланган ссуда портфелининг фоиз дапазонини аниқлаб олиш зарур.

2. Бундай мижозларни жалб қилишнинг стратегик устувор усулларини аниқлаб олиш лозим. Биринчи ва энг содда усул имтиёзли фоиз ставкаларини қўллаш билан алоқадор. Бундай вариантнинг афзаллиги потенциал қарздорлар учун жозибали эканлиги, камчилиги эса – кредит портфелининг умий даромадлигининг пасайишидир. Шунинг учун иккинчи вариант қандайдир бозор даражасидаги фоиз ставкаларини сақлаган ҳолда, махсус кредитларнинг кенг номенклатураси ва қўшимча сервис хизматларидан

фойдаланишни назарда тутди Бундай хизматлар одатда информатсион ва консултатив характерга эга бўлади

Тўртинчидан, кредит портфели структурасининг сифат критерийларини аниқлаш билан боғлиқ. У бир неча базавий хусусиятларга кўра гуруҳланиши мумкин.

- портфел ликвидлилиги даражасига кўра;
- портфелнинг даромадлилиги даражасига кўра,
- портфелнинг ишончлилиги даражасига кўра.

Кредит сиёсати доирасида аниқланган сифат критерийларидан келиб чиққан ҳолда, ҳар бир гуруҳнинг портфелдаги салмоғининг режа диапазони белгиланади.

Кредит ташкилотининг тегишли бўлинмалари портфел структурасини оператив бошқариш ўз фаолиятида бу дапазонларга риоя қилишга мажбурдирлар. Портфелнинг ноликвид ва зарар келтирувчи қисмини минималлаштиришга фаолиятни доимий йўналтириш – бош ва универсал талаб ҳисобланади.

Кредит сиёсатининг қайд этилган жиҳатларини эътиборга олган ҳолда ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиалида кредит операцияларининг самарадорлик даражасини таҳлил қиламиз.

2.6 -жадвал

01.01.2014 йил ҳолатига ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиалида қисқа муддатли кредитлардан олинган даромадларнинг структураси (сўмларда)

Даромад манбалари	Сумма	Салмок
Қисқа муддатли кредитлардан олинган фоизли даромад жами	557,875,284	100,0
Жисмоний шахсларга берилган муддати ўтган кредитлар бўйича фоизли даромадлар	1,247	
Якка тартибдаги тадбиркорларга берилган муддати ўтган кредитлар бўйича фоизли даромадлар	228,314	
Нодавлат нотижорат ташкилотларига берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли	353,181	

даромадлар		
Чет эл капитали иштирокидаги корхоналарга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	231,978,082	41,6
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	320,224,939	57,4
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган муддати ўтган кредитлар бўйича фоизли даромадлар	5,138,759	0,9

Жадвал маълумотларидан кўринадики, хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар филиал томонидан мазкур йўналишда олинган даромадларнинг 57,4 фоизини ташкил этган. Чет эл капитали иштирокидаги корхоналарга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар 31,978,082 сўмни ёки жами даромаднинг 41,6 фоизи ташкил қилган.

2.7 –жадвал.

**01.01.2014 йил ҳолатига ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиалида
узоқ муддатли кредитлардан олинган даромадларнинг структураси
(сўмларда)**

Даромад манбалари	Сумма	Салмоқ
Узоқ муддатли кредитлардан олинган даромадлар жами	2,651,112,177	100,0
Исмоний шахсларга берилган узоқ муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	84,532,602	3,1
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган узоқ муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	2,056,450,261	77,6
Чет эл капитали иштирокидаги корхоналарига берилган лизинг бўйича фоизли даромадлар	119,701,424	4,5
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган лизинг бўйича фоизли даромадлар	301,749,929	11,4
Қисқа фоизли даромадлар	88,677,961	3,4

Филиал томонидан тақдим этилган узоқ муддатли кредитларнинг асосий қисми хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга тўғри

келган Бунга мос тарзда мазкур йўналишдаги даромадларнинг асосий қисми (77,6 фоизи ёки 2 млрд 56 млн.сўми) мазкур йўналишда олинган.

2.8 —жадвал.

**01.01.2014 йил ҳолатига ОАТББ «Трастбанк» Самарқанд филиалида
узок муддатли кредитлардан олинган даромадларнинг структураси
(сўмларда)**

Кўрсаткичлар	01.01.2014 йил	
	сумма	%
Жами фоизли даромадлар	3,208,987,461	63,3
Жами фоизсиз даромадлар	1,856,106,420	36,7
Жами даромадлар	5,065,093, 881	100,0

Жадвал маълумотларидан кўринадики, филиал жами даромадларининг 63,3 фоизи ёки 3 208 млн. сўми фоизли даромадлар бўлиб, филиал томонидан самарали кредит сиёсати олиб борилаётганлигини кўрсатади.

Илмий ишнинг иккинчи бобида амалга оширилган тадқиқот натижалари асосида олинган хулосалар қуйидаги тарзда тизимлаштирилди:

1 Тижорат банклари ресурс базасини мустаҳкамлаш, капиталлашув даражасини ошириш, ликвидлилиги ва молиявий барқарорлигини таъминловчи макроиктисодий ҳолат таҳлили ўтказиш мақсадга мувофиқ. Мамлакатимиз иктисодиётини таснифловчи индикаторлар динамикаси ўрнатилган параметрлар доирасида бўлиб, банк секторида стратегик ривожланишнинг иктисодий замири янада мустаҳкамланиб бораётганлигини кўрсатиб турибди. Аммо глобал молия бозорларидаги инқироз ҳолатининг давом этиши банк секторининг ривожланиш суръатлари ва самарадорлигига хавф солиши мумкинлиги эътироф қилинди.

2. Кредит портфели таркиби таҳлили натижаларига кўра, ушбу портфелда иктисодиётнинг реал секторига йўналтирилган, узок муддатли,

инвестицион характердаги кредит қўйилмалари ўсиб бораётганлиги аниқланди.

3 Тижорат банклари активлари ва капитали рентабеллиги даражасининг таҳлилига кўра қуйидаги хусусиятлар аниқланди:

- биринчидан, йирик банклар фаолияти рентабеллиги кўрсаткичлари нисбатан қуйи даражада. Мазкур ҳолат асосий кредит инструментлари ҳамда жалб қилинаётган депозитлар бўйича фоиз ставкаларининг пасайиб бориши билан ифодаланади.

- иккинчидан, йирик ҳажмли тижорат банклари томонидан мўътадил кредит сиёсатининг олиб борилиши;

- учинчидан, ўрта ва кичик ҳажмли банклар томонидан кредит сиёсатида асосий эътиборни тижорат (савдога оид) кредитларга йўналтириши;

- тўртинчидан, йирик ҳажмли банклар кредит портфелида нисбатан паст рентабелли инвестицион характердаги кредитлар салмоғининг кўплиги.

4. Тижорат банки баланси кўрсаткичларида мавжуд бўлган номутаносибликлар қуйидагилардан иборат:

- мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва келгуси ривожлантириш жараёнларининг молиявий манбасини таъминлаш, шунингдек, иқтисодиётнинг реал секторида юзага келган конъюнктура банк олдида ажратилаётган инвестицион кредитлар ва кўрсатилаётган молиявий лизинг хизматлари ҳажмини кескин ошириш вазифасини қўяди. Айни пайтда, кредит хизматларининг фаоллашуви жами активлар таркибида даромад келтирувчи активлар салмоғининг кўпайишига олиб келади,

- банк фаолиятини ривожлантиришда мутаносибликни таъминлаш, шунингдек, ликвидлик позициясини мустаҳкамлаш мақсадида капитал базаси ва кредит операциялари ҳажмидаги кузатилаётган ўсиш суръатларига адекват тарзда депозитлар миқдори оширилиши лозим

5 Тижорат банклари фаолиятининг молиявий натижалари таҳлили даромадлар ва харажатларнинг ўсиш динамикасида кучли дисбаланс

борлигини кўрсатди. Мазкур вазиятни ресурс базасида нисбатан қиммат бўлган маблағлар салмоғининг ошиб бориши билан изохлаш мумкин.

6. Тижорат банки фаолиятининг сифат кўрсаткичлари таҳлили асосида бир қатор узок муддатли тенденцияларни кайд қилиш мумкин:

- макроиқтисодий муҳитдаги исталган йўналишдаги ўзгаришлар банк фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказади. Демак, банк фаолиятининг ташкил қилиниши тартиби, ташкилий тузилмаси ва бошқа жабҳаларидан катъий назар, глобал бозорлардаги тенденциялар ҳал қилувчи омил бўлиб ҳисобланади. Глобаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган замонавий шароитда мазкур ҳолат банк стратегик менежменти учун ўта муҳим бўлган асосий стратегик тенденция деб ҳисобланиши мумкин;

- банк фаолиятининг турли йўналишларидаги диспропорциялар рентабеллик даражасига салбий таъсир ўтказган тарзда, асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган капитал мультипликаторининг тўхтовсиз кўтарилишига олиб келмоқда. Мазкур ҳолат молиявий барқарорликни таъминлаш, шунингдек, Базел-3 келишуви талабларининг жорий қилинишига салбий таъсир ўтказади. Демак, банкнинг ривожланиш стратегиясида алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалардан бири ушбу тенденцияга нисбатан стратегик “иммунитент”ни шакллантиришдан иборат бўлиши зарур.

3. Боб. Тижорат банклари даромадларини солиққа тортиш соҳасида мавжуд муаммоларни бартараф этиш йўллари.

3.1. ОАТББ «Трастбанк» даромадларини солиққа тортиш жараёнидаги мавжуд муаммолар.

Банк фаолиятининг даромадлилик даражасининг мустаҳкамланиши ҳамда самарали солиқ сиёсатининг олиб борилиши учун муҳим аҳамият касб килувчи ташқи ва ички иқтисодий омиллар, хусусан, жаҳон ва мамлакат иқтисодиёти потенциалининг ўрта муддатли прогнози, банк хизматлари бозорида ракобат курашининг кескинлашиши ва банк ички муҳитидаги вазиятнинг таҳлили бир қатор муаммолар мавжудлигидан далолат беради. Фикримизча, мазкур муаммолар уч гуруҳга ажратилиши мақсадга мувофиқ:

- биринчи гуруҳ муаммолари ўз таркибига тижорат банкларининг жорий фаолияти ҳамда ривожланиш йўналишларига бевосита таъсир ўтказувчи макроиқтисодий ва микро муҳитдаги муаммоларни олади;
- иккинчи гуруҳ муаммолари тижорат банки стратегик ривожланиш дастурини ишлаб чиқишнинг услубий асосларига тегишли;
- учинчи гуруҳ муаммолари банк ишига бевосита алоқадор бўлмаган фаолият турлари бўйича рискларни қамраб олади.

Биринчи гуруҳ муаммолари жумласига қуйидагиларни киритиш мумкин.

1 Тижорат банклари ресурс базасини мустаҳкамлаш, капиталлашув даражасини ошириш, ликвидлилиги ва молиявий барқарорлигини таъминловчи макроиқтисодий ҳолат таҳлили ўтказиш мақсадга мувофиқ. Мамлакатимиз иқтисодиётини таснифловчи индикаторлар динамикаси ўрнатилган параметрлар доирасида бўлиб, банк секторида стратегик ривожланишнинг иқтисодий замири янада мустаҳкамланиб бораётганлигини кўрсатиб турибди. Аммо глобал молия бозорларидаги инкироз ҳолатининг давом этиши банк секторининг ривожланиш суръатлари ва самарадорлигига хавф солиши мумкинлиги эътироф қилинди

2. Тижорат банкларининг капиталлашув даражаси ўсиш тенденциясида. Бу эса глобал банк секторидаги капитал базасини кўпайтириш ва ликвидлиликини таъминлаш борасида жиддий муаммолар мавжуд бўлган шароитда ижобий кўрсаткич сифатида баҳоланиши мумкин.

3 Кредит портфели таркиби таҳлили натижаларига кўра, ушбу портфелда иқтисодийнинг реал секторига йўналтирилган, узок муддатли, инвестицион характердаги кредит қўйилмалари ўсиб бораётганлиги аниқланди.

4. Тижорат банклари активлари ва капитали рентабеллиги даражасининг таҳлиliga кўра қуйидаги хусусиятлар аниқланди

- биринчидан, банк рентабеллиги кўрсаткичлари нисбатан қуйи даражада. Мазкур ҳолат асосий кредит инструментлари ҳамда жалб қилинаётган депозитлар бўйича фоиз ставкаларининг пасайиб бориши билан ифодаланади.

- иккинчидан банк кредит портфелида нисбатан паст рентабелли инвестицион характердаги кредитлар салмоғининг кўплиги.

5. Тижорат банки баланси кўрсаткичларида мавжуд бўлган номутаносибликлар қуйидагилардан иборат:

- мамлакат иқтисодийтини модернизациялаш ва келгуси ривожлантириш жараёнларининг молиявий манбасини таъминлаш, шунингдек, иқтисодийнинг реал секторида юзага келган конъюктура банк олдида ажратилаётган инвестицион кредитлар ва кўрсатилаётган молиявий лизинг хизматлари ҳажмини кескин ошириш вазифасини қўяди. Айни пайтда, кредит хизматларининг фаоллашуви жами активлар таркибида даромад келтирувчи активлар салмоғининг кўпайишига олиб келади. Демак, банк фаолиятида рисклар даражаси доимий кўпайиш тенденциясига эга ;

- банк фаолиятини ривожлантиришда мутаносибликни таъминлаш, шунингдек, ликвидлик позициясини мустаҳкамлаш мақсадида капитал базаси ва кредит операциялари ҳажмидаги кузатилаётган ўсиш суръатларига адекват тарзда депозитлар миқдори оширилиши лозим.

6. Тижорат банклари фаолиятининг молиявий натижалари таҳлили даромадлар ва харажатларнинг ўсиш динамикасида кучли дисбаланс борлигини кўрсатди. Мазкур вазиятни ресурс базасида нисбатан қиммат бўлган маблағлар салмоғининг ошиб бориши билан изохлаш мумкин.

7 Тижорат банки фаолиятининг сифат кўрсаткичлари таҳлили асосида бир қатор стратегик тенденцияларни қайд қилиш мумкин:

- макроиктисодий муҳитдаги исталган йўналишдаги ўзгаришлар банк фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказди. Демак, банк фаолиятининг ташкил қилиниши тартиби, ташкилий тузилмаси ва бошқа жабҳаларидан катъий назар, глобал бозорлардаги тенденциялар ҳал қилувчи омил бўлиб ҳисобланади.

- банк фаолиятининг турли йўналишларидаги диспропорциялар рентабеллик даражасига салбий таъсир ўтказган тарзда, асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган капитал мультипликаторининг тўхтовсиз кўтарилишига олиб келмоқда. Мазкур ҳолат молиявий барқарорликни таъминлаш, шунингдек, Базел-3 келишуви талабларининг жорий қилинишига салбий таъсир ўтказди. Демак, банкнинг ривожланиш стратегиясида алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалардан бири ушбу тенденцияга нисбатан стратегик “иммунитент”ни шакллантиришдан иборат бўлиши зарур.

Иккинчи гуруҳ муаммолари фикримизча, қуйидагилардан ташкил топади:

- 1 Тижорат банки ривожланиш стратегияси дастурини ишлаб чиқишнинг услубий асослари расман бир тизимга келтирилмаган.

Тижорат банки стратегик дастурини шакллантиришнинг баъзи меъёрий асослари Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг “Банкларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида Низом” ида ўз аксини топган. Ушбу низомда тижорат банкининг бизнес-режасини ишлаб чиқишга қўйилган базавий талаблар кўрсатилган. Хусусан, низомнинг 5-иловасида таъкидланишича, бизнес-режада келатган 3 йил учун « . банк

6. Тижорат банклари фаолиятининг молиявий натижалари таҳлили даромадлар ва харажатларнинг ўсиш динамикасида кучли дисбаланс борлигини кўрсатди. Мазкур вазиятни ресурс базасида нисбатан қиммат бўлган маблағлар салмоғининг ошиб бориши билан изохлаш мумкин.

7 Тижорат банки фаолиятининг сифат кўрсаткичлари таҳлили асосида бир қатор стратегик тенденцияларни қайд қилиш мумкин:

- макроиқтисодий муҳитдаги исталган йўналишдаги ўзгаришлар банк фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказади. Демак, банк фаолиятининг ташкил қилиниши тартиби, ташкилий тузилмаси ва бошқа жабҳаларидан қатъий назар, глобал бозорлардаги тенденциялар ҳал қилувчи омил бўлиб ҳисобланади

- банк фаолиятининг турли йўналишларидаги диспропорциялар рентабеллик даражасига салбий таъсир ўтказган тарзда, асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган капитал мультипликаторининг тўхтовсиз ўтарилишига олиб келмоқда. Мазкур ҳолат молиявий барқарорликни таъминлаш, шунингдек, Базел-3 келишуви талабларининг жорий қилинишига салбий таъсир ўтказади. Демак, банкнинг ривожланиш стратегиясида алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалардан бири ушбу тенденцияга нисбатан стратегик “иммунитент”ни шакллантиришдан иборат бўлиши зарур.

Иккинчи гуруҳ муаммолари фикримизча, қуйидагилардан ташкил топади:

1 Тижорат банки ривожланиш стратегияси дастурини ишлаб чиқишнинг услубий асослари расман бир тизимга келтирилмаган.

Тижорат банки стратегик дастурини шакллантиришнинг баъзи меъёрий асослари Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг “Банкларни ўйхатга олиш ва улар фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида Низом” да ўз аксини топган. Ушбу низомда тижорат банкнинг бизнес-режасини ишлаб чиқишга қўйилган базавий талаблар кўрсатилган. Хусусан, низомнинг шловоҳида таъкидланишича, бизнес-режада келаётган 3 йил учун « банк

фаоляти стратегияси, йўналишлари, кўлами, молиявий истикболлари ва бошқа зарурий маълумотлар очиб берилиши керак»¹⁸. Тижорат банкининг бизнес-режаси Марказий банк учун қуйидагиларни баҳолаш имконини бериши лозим:

- кредит ташкилотининг молиявий барқарорликни таъминлай олиши, фаолиятни олиб боришга қўйилган пруденциал мажбурий заҳира талабларни бажара олиши, кредиторлар ва омонатчилар манфаатларини қаноатлантириш юзасидан қонунчилик талабларига риоя қила олиш имконияти;
- кредит муассасининг узок муддатли истикболда даромадли тижорат ташкилоти сифатида фаолият олиб бора олиши имконияти;
- кредит ташкилотини бошқариш тизимининг зиммага олинаётган рискларга адекватлиги ва бошқалар.

Фикримизча, Низомда кўрсатилган бизнес-режа тузилмаси, уни кўпроқ оператив характерга эга бўлган ҳужжат сифатида таснифлайди. Шунингдек, банк стратегиясининг макроиктисодий ривожланиш стратегиялари билан боғланиш механизмлари эътибордан четда қолган.

2. Функционал сиёсатлар ўртасидаги алоқадорликни таъминлаш механизми ишлаб чиқилмаган.

ОАТББ “Трастбанк” кредит, ҳисоб, фоиз, инвестиция сиёсатларида заро алоқадорлик масалалари кўриб чиқилмаган. Шунингдек, таъкидлаш жоизки, стратегик банк менежменти назарияси ва амалиёти қонуниятларига ўра, алоҳида олинган йўналишнинг такомиллаштирилиши умумбанк фаоляти самарадорлигини ошириши мумкин эмас.

3 Тижорат банкининг макроиктисодий ва микро муҳитини таҳлил қилиш услубиёти тўлиқ шаклланмаган.

Замонавий шароитда стратегик таҳлилни амалга ошириш борасида ўрнатиб қўйилган услубий ёндашувлар мавжуд, аммо улар банк фаоляти хусусиятидан келиб чиққан ҳолда бир тизимга келтирилиши лозим. Мазкур тизимнинг

¹⁸ «Банкларни рўйхатга олиш ва улар фаолиятини лицензиялаш тартиби тўғрисида Низом» (Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2014 сон билан 2009 йилнинг 8 октябрда рўйхатдан ўтказилган)

ишлаб чиқилиши узок муддатли характерга эга бўлган тенденцияларни аниқлаш ва уларга мослашиш борасидаги стратегик қарорларни қабул қилишда муҳим рол ўйнайди.

4. Банклар томонидан узок муддатга мўлжалланган ривожланиш модели лойиҳасининг ишлаб чиқилмаган.

Учинчи гуруҳга қуйидаги муаммолар киритилган.

1. Банкротлик ҳолатига келиб қолган корхоналарни банк балансига олиш, уларни модернизациялаш ва потенциал инвесторларга сотиш билан боғлиқ рисклар мажмуаси.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2008 йил 18 ноябрдаги «Иктисодиёт реал сектори корхоналарининг молиявий барқарорлигини янада ошириш чора-тадбирлари тўғрисида» ги ПФ-4053-сонли Фармонида биноан, Ўзбекистон Республикаси Монополиядан чиқариш, ракобат ва тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш давлат қўмитаси, Ўзбекистон Республикаси Иктисодиёт вазирлиги, Молия вазирлиги, Давлат мулки қўмитаси ҳамда Ўзбекистон Банклар уюшмасининг иктисодий ночор корхоналарни молиявий соғломлаштириш механизмини такомиллаштириш тўғрисида қуйидагиларни назарда тутувчи таклифлари қабул қилинган

а) банкрот деб эълон қилинган ишлаб чиқариш корхоналарини аукцион ва танлов савдоларида тижорат банкларига мулк сифатида сотиш;

б) банклар томонидан банкрот корхоналарни молиявий соғломлаштириш ва қайта тиклаш, уларни техник ва технологик жиҳатдан модернизациялаш ҳамда қайтадан жиҳозлашни таъминлаш, ички ва ташқи бозорларда ракобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш бўйича инвестиция мажбуриятларини қабул қилиш;

в) кейинчалик корхоналарни стратегик инвесторларга бозор қийматида сотиш.

Демак, тижорат банклари фаолиятнинг ушбу йўналиши билан боғлиқ рискларни бошқариш механизмини ишлаб чиқишлари, шунингдек, низом

фаолиятининг бошқа йўналишлари билан ўзаро алоқадорликни таъминлаш воситаларини кўрсатиб ўтишлари лозим бўлади.

2. Шуъба корхоналар ва банк инвестициялари жойлаштирилган корхоналар фаолияти билан боғлиқ рисклар.

Демак, тижорат банклари шуъба корхоналар ва инвестициялар киритилган корхоналар фаолиятида юзага келадиган узок муддатли рискларни ўз зиммасига олади. Бу эса, ўз навбатида, банк стратегиясида акс этиши ва риск-менежмент тизимини такомиллаштирилишини такозо қилади.

3.2. ОАТББ «Трастбанк» даромадларини солиққа тортиш билан боғлиқ муаммоларни бартараф этиш йўллари.

Эътироф килинган муаммоларни бартараф қилиш борасида қуйидаги илмий таклиф ва амалий тавсияларни ишлаб чиқишга муваффақ бўлдик:

1 Тижорат банкларининг ривожланиш стратегик дастурини ишлаб чиқиш услубиётини такомиллаштиришда Ўзбекистон Республикаси Марказий банкининг ролини ошириш лозим

Бу йўналишда.

- экспертлар гуруҳини шакллантириш ва тижорат банкларининг етакчи мутахассисларини жалб қилиш йўли билан стратегик банк менежменти инструментларини банклар фаолиятига жорий қилишнинг услубий-меъёрий ҳужжатлар базасини яратиш;

- ўрта муддатли давр учун (4-5 йил) стратегик режани ишлаб чиқиш, унинг таркибий тузилмаси, молиявий кўрсаткичлар ҳисоб-китобини амалга ошириш услубиёти, стратегик режанинг давлат стратегик дастурлари билан боғланиши механизми, стратегиянинг амалга оширилишини мониторингдан ўтказиш юзасидан меъёрий талабларни шакллантириш;

- функционал стратегияларнинг мазмуни, моҳияти, йўналишлари ва стратегияни амалга ошириш воситалари бўлган сиёсатлар юзасидан талабларни ишлаб чиқиш зарур бўлади.

Айни вақтда, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан бизнес-режани ишлаб чиқиш, кредит ва ҳисоб сиёсатини шакллантириш юзасидан меъёрий талаблар ишлаб чиқилган ҳолос.

2. Тижорат банкини ривожлантириш сценарийсини ишлаб чиқиш зарур.

Фикримизча, стратегик банк менежментининг замонавий назарияси ва илғор хориж амалиётига таянган ҳолда, тижорат банклари қуйидаги ривожланиш сценарийларидан бирини амалий фаолиятга жорий қилишлари мумкин

А) “Инерцион ривожланиш” (экстенсив ривожланиш элементларининг бир қисмини қўллаган ҳолда) сценарийси;

Б) “Модернизациялаш” (интенсив ривожланишнинг барча элементларидан фойдаланган ҳолда) сценарийси.

“Инерцион ривожланиш” сценарийси банк фаолияти моделининг шаклланган асосий элементларини сақлаб қолиш ва уларнинг бир қисмини мавжуд иқтисодий вазиятга мослаштириш учун аҳамиятсиз тарзда ўзгартирилади. Сценарийнинг афзалликлари жумласига, амалга оширишнинг соддалиги, тадрижий боғлиқликнинг мавжудлиги ва банк ходимлари учун тушунарли эканлигини киритиш мумкин. Аммо сценарий банк фаолиятида қўзғатилган камчиликларни тўлиқ бартараф қилиш имкониятини бермайди. Шунингдек, у бугунги кунда банклар дуч келаётган муаммоларга адекват “жавоб” бермайди. Сценарийнинг танланиши ўрта муддатли истикболда бозордаги улуш динамикаси бўйича салбий тенденцияларнинг мустаҳкамланиши ва молиявий натижаларнинг пасайиши эҳтимолини оширади. “Инерцион ривожланиш” сценарийси бошқарув тизимининг самарадорлигининг пасайиши ҳамда харажатларнинг даромадларга нисбатан тезроқ ўсиши каби жиддий рискларни ўз таркибига олади.

Банкларнинг мавжуд рақобат позицияси ва ривожланиш потенциали, шунингдек, мамлакатимиз банк хизматлари бозорининг уникал хусусиятлари банк фаолиятини стратегик бошқаришда “модернизациялаш” сценарийсидан фойдаланиш мақсадга мувофиқ эканлигидан далолат беради.

“Модернизациялаш” сценарийсининг амалга оширилиши бугунги кунда Республикамиз иктисодиёти учун зарур бўлган янада кучли динамик ўсиш ва ривожланиш имкониятини яратади. Хусусан, банкларда мижозлар билан интенсив ишлаш ва мижозлар базасини кенгайтириш орқали чакана ва корпоратив бозордаги рақобат позициясини мустаҳкамлаш потенциали мавжуд. Банк, шунингдек, операцияларнинг ҳажми ҳисобига фаолият самарадорлиги ва рақобат афзалликларини ошириш соҳасида катта имкониятларга эгадирлар. Буларнинг барчаси банкнинг ўрта муддатли истикболда молиявий хизматлар бозоридаги барқарор рақобат позициясини таъминлайди ва уларнинг йирик миллий молиявий институтдан дунёнинг етакчи банкларидан бирига айланиш имкониятини беради.

Тижорат банклари фаолиятига “модернизациялаш” сценарийсининг жорий қилиш қуйидаги стратегик устуворликларни беради:

- банкдаги бизнес–жараёнларни такомиллаштириш, сифат жиҳатдан янги технологик базани шакллантириш, ҳар бир ходимнинг фаолияти натижалари бўйича жавобгарлиги даражасини кучайтириш, шунингдек, янги бошқарув ва инновацион механизмларни жорий қилиш;
- рискнинг оптимал даражасига риоя қилиш, шаффофлик, барқарорлик ва ишончлиликнинг таъминланиши билан банк бизнес қийматини ошириш.

Юқорида қайд қилинган барча омиллар, банк бизнесини ривожлантириш сценарийсини танлаш масаласи, бугунги кунда тижорат банклари олдидаги долзарб стратегик вазифалардан бири эканлигидан далолат беради. Чунки банк фаолиятини модернизациялаш юзасидан қарорларни қабул қилишдаги устакшлик, келгусида қўшимча харажатларни қилиниши ва фаолиятнинг барча сегментлари бўйича банк позициясини кучсизланишига сабаб бўлади.

Тижорат банклари фаолиятига модернизациялаш сценарийсини жорий қилишда юзага келиши мумкин бўлган рискларга қарамасдан, фикримизча, “модернизациялаш” сценарийси банкларни стратегик ривожлантиришнинг оптимал йўналиши ҳисобланади.

3 Банк бизнесини ташкил қилиш моделини ўзгартириш лозим.

Тижорат банкини ривожлантиришнинг бош вазифаси фаолиятни максимал даражада миждлар сегментига йўналтириш ва кенг маънода банклари “сервис” компаниясига айлантириш ҳисобланади. Миждлар сегментига йўналтириш стратегияси амалий нуқтаи назардан оддий шиорга айланиб қолмаслиги учун, банклари ўз фаолиятининг кўплаб элементларини ўзгартиришлари керак бўлади.

Фикримизча, банк бизнеси моделини лойиҳалаштириш доирасида банк маҳсулотларини таклиф қилиш мантиғини ўзгартириш, чакана хизматлар бўйича сотиш ва хизмат кўрсатишнинг ички банк вертикалини яратиш ҳамда корпоратив блокда миждлар билан ишлашнинг янги моделини шакллантириш, шунингдек, фронт ва бэк-офисда амалга ошириладиган операциялар процедурасини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ.

4. Сифат жиҳатдан янги технологик базани шакллантирилиш лозим. Ривожланишнинг таклиф қилинаётган “модернизациялаш” сценарийси тижорат банкларидаги жараёнлар ва тизимларни ислоҳ қилиш ҳамда уларни янги технологик асосга ўтказилишини такозо қилади. Жараёнлар ва тизимларнинг янги технологик асосга ўтказилиши банкни бошқариш даражасини оширади, харажатларни камайтиради, миждларга хизмат кўрсатиш сифатини яхшилайти ҳамда кредит ва бошқа рискларни бошқариш самарадорлигини таъминлаб беради.

5. Тижорат банклари фаолиятида риск – менежмент тизимини такомиллаштириш орқали банкларнинг ликвидлик позицияси ва тўловга қобиллик даражаси кучайтирилади, шунингдек, банк фаолиятининг молиявий натижалари оширилади. Риск менежмент тизимини такомиллаштириш мақсадида:

- ўз зиммасига молиявий рискларни олувчи бўлинмаларга “вето ҳуқуқи”нинг берилиши зарур;
- кредит ва инвестиция портфеллари сифатини мониторингдан ўтказиш ва муддати ўтган қарзлар билан ишлаш бўйича консолидацияланган бўлинмани ташкил қилиш лозим;

- тижорат банклари фаолиятини стресс–тестдан ўтказишни кенг жорий қилиш зарур.

- банк назорати бўйича Базель қўмитасининг янги андозаларини, яъни Базель-3 ни жорий этишга тайёргарлик тадбирларини амалга ошириш лозим.

6. Стратегик назорат тизимини такомиллаштириш йўли билан белгиланган миссия ва стратегик мақсадларга эришиш таъминланади

7. Тижорат банкида корпоратив бошқарув тизимини такомиллаштириш орқали банк ходимлари меҳнат унумдорлиги даражасини ошириш имконияти яратилади.

3.3. ОАТББ «Трастбанк» фаолиятининг узок муддатли самарадорлигини таъминлаш механизминини шакллантириш истиқболлари

Илмий тадқиқот ишида шакллантирилган таклиф ва амалий тавсияларни умумлаштирган ҳолда, шунингдек, мамлакатимиз банк секторининг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олиб, тижорат банкларида ривожланиш дастурини ишлаб чиқиш тизимини шакллантириш ва амалий фаолиятда қўллаш моделини таклиф қиламиз (иловага қаралсин).

Фикримизча, 3.1-расмда акс эттирилган моделини амалий фаолиятга жорий қилиш тўрт асосий босқичдан иборат бўлиши ва белгиланган вазифалар комплекс тарзда бажарилиши мақсадга мувофиқ. Шунини таъкидлаш жоизки, ҳар бир босқич банк бизнесини ташкил қилишнинг замонавий механизмлари ва инструментларидан фойдаланиш имкониятини берувчи янги ҳолатга ўтишини таъминлаши лозим. Мазкур моделни банк фаолиятига жорий қилиш доирасида қуйидаги тадбирларни амалга ошириш таклиф қилинади:

- биринчи босқич давомида тезкор бажариладиган ва фаолиятнинг ўзга йўналишларига бевосита таъсир ўтказмайдиган тадбирлар амалга оширилади;

- иккинчи боскичда банкнинг технологик функциясини (информацион тизимлар, операцион модел, рискларни бошқариш тизими) ёки банк инфратузилмасини тубдан қайта қуришни талаб қилмайдиган нисбатан мухторий ўзгартиришлар амалга оширилиши мақсадга мувофиқ;

- учинчи боскичда технологик функция ва ташкилий инфратузилмага киритилаётган асосий ўзгаришлар яқунланиши, моделда кўрсатилган бош вазифалар амалга оширилиши зарур;

- тўртинчи боскичда моделдаги барча элементлар амалий фаолиятга жорий қилиниши, шунингдек, барча турдаги янги кичик тизимлар “лойиҳавий қувват” га етиши лозим.

Қўйилган вазифаларга мос тарзда мазкур моделни жорий қилиш муддати беш йилни ташкил қилиши мумкин. Ҳар бир боскичда амалга оширилиши кўзда тутилган тадбирлар кўлами, мураккаблик даражаси, банкнинг жорий фаолиятига таъсири доирасини ҳисобга олган ҳолда белгиланган мақсадларга эришишнинг лойиҳавий муддати қуйидагича бўлиши таклиф қилинади.

Биринчи ва иккинчи боскичларга олти ой муддатдан;

а) биринчи боскичда банк департаментлари аъзоларидан иборат бўлган стратегик муаммоларни баҳолаш гуруҳи шакллантирилади. Улар томонидан стратегик қарорларни қабул қилувчи ва стратегияни ишлаб чиқувчи шахслар учун мотивация тизимини яратилади ва тайёрланади, шунингдек, ички ва ташқи муҳитнинг стратегик таҳлили (SWOT-таҳлил билан биргаликда) амалга оширилади (моделнинг 1,2,3,3.1 ва 3.2 боскичлари).

б) иккинчи боскичда банкнинг ташкилий тузилмасида янги, стратегик вазифалар билан шуғулланувчи департамент ташкил қилинади. Департамент банкнинг стратегик муаммолари ва ривожланиш концепциясини, функционал стратегиялар комплексини, ресурсларга бўлган талаб прогнозини, фаолият йўналишлари бўйича сиёсатларни шакллантиради. Бундан сўнг стратегик ривожлантиришнинг муқобил сценарийлари ишлаб чиқилади (моделнинг 4,5,6 боскичлари).

Учинчи боскичга икки йил ажратилади. Мазкур даврда банкни ривожлантириш стратегиясини танланиб, стратегик режалар, стратегик лойиҳалар, дастурлар ва бюджетлар, шунингдек стратегик назорат тизими ҳамда стратегияни амалга ошириш жараёнини бошқариш тизими ишлаб чиқилади ва амалий фаолиятга жорий қилинади. Боскичга ажратилган муддат давомида стратегияни амалга ошириш жараёни ва унинг асосий элементлари доимий назорат остига олинади ҳамда уларнинг самарадорлиги синовдан ўтказилади.

Тўртинчи боскич лойиҳани тугаллаш даври ҳисобланади. Икки йил давомида модел ўзининг лойиҳавий қувватига етади.

Банк фаолиятини ривожланиш моделининг жорий қилишнинг ҳар бир боскичи учун аниқ тадбирлар режаси (муддат, ўзаро боғлиқлик), натижаларни таснифловчи оралик ва якуний кўрсаткичлари (хусусан, стратегик баланс, даромад ва харажатлар ҳисоб-китоби ва бошқа индикаторлар) ни ишлаб чиқиш ва ўзаришларни таъминловчи ресурс манбаларини баҳолаш зарур бўлади.

Учинчи бобда амалга оширилган тадқиқотларга асосланган ҳолда қуйидаги хулосаларни шакллантиришга муваффақ бўлдик:

- молиявий хизматлар бозоридаги ижобий тенденциялардан максимал даражада фойдаланиш, салбий тенденцияларнинг таъсирини пасайтириш учун стратегия ва стратегик режалар доимий равишда коррективкаланиши лозим;

- глобал иқтисодий муҳитда кузатилаётган салбий тенденцияларнинг мавжуд;

- молиявий хизматлар бозорида рақобат курашининг кучайиб бормоқда;

- банк хизматлари бозоридаги операциялар рентабеллигининг пасайиб бориши;

банк даромадларига нисбатан харажатларнинг юқори даражада ўсиш рискининг мавжудлиги;

– банкнинг ривожланиш стратегияси ва функционал стратегияларини ишлаб чиқишнинг услубий асосларининг мавжуд эмаслиги;

– банк стратегияси функционал сиёсатларнинг таркибий қисми сифатида чиқиши муаммоси;

– тижорат банкининг узок муддатга мўлжалланган стратегик ривожланиш модели ишлаб чиқилмаганлиги;

– банк инвестициялари жойлаштирилган корхоналар фаолияти билан боғлиқ рискларнинг мавжудлиги;

– банк стратегик менежментининг модернизацияланган моделини тижорат банклари амалий фаолиятига жорий қилиниши соф фойда миқдорини ошириш имкониятини беради. Бу ҳолат ўз набатида банкни ривожлантиришнинг молиявий базаси мустаҳкамланишига олиб келади. Бундан ташқари банк акциядорлари томонидан олинадиган дивиденд кўринишидаги даромадлар ҳажмининг барқарор ўсиб бориши таъминланади

Хулоса.

Илмий тадқиқот ишини бажариш жараёнида тижорат банклари солиққа солиш тизимини такомиллаштириш борасида қуйидаги хулосаларни шакллантиришга муваффақ бўлдик:

А. Тижорат банклари фаолиятини солиққа солиш тизимининг назарий асосларини тадқиқ қилиш натижаларига кўра:

1. Тижорат банклари фаолият самарадорлиги ва капиталлашув даражасини янада ошириш, маблағлардан оқилона фойдаланиш мақсадида республика тижорат банклари учун амалдаги фойда солиғи ўрнига тижорат банки фойдаси таркиби ва банк фаолияти ихтисослашувига асосланиб табақалаштирилган фойда солиғи қўлланиши орқали амалдаги Солиқ кодексининг 22-боб, 148-моддасига қўшимча ва ўзгартиришлар киритиш мақсадга мувофиқдир. Бизнинг фикримизча, табақалаштирилган солиқ ставкасини белгилаш чоғида қуйидаги мезонлар инобатга олиниши мақсадга мувофиқ бўлади, жумладан:

- тижорат банкларининг ташкил этилган вақти ва уларнинг ихтисослашган йўналиши;
- бир хил меъёردаги фойда олиш имкониятига реал шароит яратиб бериш;
- саноат ва транспорт соҳаларига ихтисослаштирилган тижорат банкларига нисбатан солиқ ставкасини бир хил даражада ўрнатиш;
- янгидан ташкил этиладиган тижорат банкларига ўрнатиладиган фойда солиғи учун солиқ ставкасини белгилашнинг алоҳида тартибини қўллаш;
- кишлок хўжалиги маҳсулотлари етиштирувчи ва қайта ишловчи корхоналарни молиялаштиришга ихтисослашган тижорат банкларига нисбатан алоҳида солиқ ставкасини жорий этиш;
- хорижий инвестиция иштирокида ташкил этилган тижорат банклари учун махсус усуллардан, хусусан, уларни рағбатлантириш асосида

солиқ ставкалари қўлланиши мамлакатда тижорат банклари фаолиятини ривожлантириш ва солиқ тизимининг такомиллашувига ёрдам беради.

2. Тижорат банкларини солиққа тортиш масалаларини ҳал этишда уларнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини эътиборга олиш лозим:

- тижорат банклари ўз миқдорларига жамғарилган маблағлар ҳисобидан хўжалик юритувчи субъектларга қарзга берадилар ва ушбу фаолиятдан фоиз шаклида даромад оладилар. Фоизлар тижорат банклари фойдасининг асосий манбаи бўлиб ҳисобланади ва фоизлардан олинган даромаднинг бир қисми муомала харажатларини қоплашга сарфланади;

- тижорат банкларининг фойдаси доимо пул шаклига эга бўлади.

Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тижорат банкларини мажбурий захира талаблари учун белгилаган миқдорини қайта кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Ушбу миқдорнинг пасайтирилиши тижорат банкларида бўш турган маблағларнинг кўпайишига ва ликвидлилик даражасининг ошишига олиб келади. Бу эса, ўз навбатида, тижорат банклари даромади ошишига, молиявий имкониятлари ўсиши ва солиқ суммасининг кўпайишига сабаб бўлади.

Бозор тизимида тижорат банкларининг олдига икки асосий вазифа қўйилади. Давлат бюджетини зарур даромад манбаи билан таъминлаш ва фаолиятлари натижасидан оладиган манфаатдорлигини кучайтириш лозим. Бу икки вазифа ўртасида оқилона нисбат вужудга келиши керак. Агар ҳар икки вазифадан бирига кўпроқ эътибор берилса, бир вақтнинг ўзида иккала вазифанинг ҳам бажарилмаслигига олиб келиши мумкин. Бунинг учун тижорат банклари фойдасини солиққа тортиш тартибининг оптимал равишдаги солиқ объектини шакллантириш механизмини яратиш мақсадга мувофиқ.

Амалиётда тижорат банклари томонидан берилган кредитларнинг қайтарилмаслиги туфайли миқдорларнинг гаровга қўйилган мол-мулкларини сотиш орқали кредитларни қоплаш ҳоллари юз бериб туради. Ушбу ҳолатда гаров эгасининг гаровни банкка беришида кредит мажбуриятини

таъминламаган корхона тижорат банки қўшилган қиймат солиғи тўловчиси ҳисобланади. Гаровдаги мулкларнинг сотилиши қўшилган қиймат солиғидан имтиёзнинг берилиши қайтарилмаган кредитга сарф этилган ресурснинг ўрнини тезда қоплаш ҳамда ушбу ресурсларни хўжалик юритувчи субъектларга кредит сифатида қайта бериш орқали иқтисодиётни молиялаштиришда ўз самарасини беради. Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда, тижорат банкларининг гаров мулкани сотишда қўшилган қиймат солиғи тўловидан озод этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Шу билан бир каторда тадқиқот ишида қуйидаги қуйидаги қўшимча ҳулосалар олинди.

- тараққий этган мамлакатлар тижорат банклари даромадлари ҳажмида салмоғига кўра биринчи ўринни кредитлардан олинган фоизлар эгаллайди. Бунинг сабаби шундаки, кредитлар тижорат банклари активлари таркибида юқори салмоққа эга,

- тараққий этган мамлакатларда фонд бозорининг ривожланганлиги тижорат банкларига инкестисион операциялардан юқори даромад олиш имконини беради,

- кредит ва инвестиция портфелларининг оптимал диверсификация даражасини таъминлаш уларнинг даромадлилик ва ликвидлилик даражаси ўртасидаги мутаносибликни таъминлаш имконини беради

Б. Тижорат банклари фаолиятининг асосий натижаларини таҳлил қилиш ҳамда солиққа солиш тизимини ўрганиш якунига биноан

1. Тижорат банклари ресурс базасини мустаҳкамлаш, капиталлашув даражасини ошириш, ликвидлиги ва молиявий барқарорлигини таъминловчи макроиктисодий ҳолат таҳлили ўтказиш мақсадга мувофиқ. Мамлакатимиз иқтисодиётини таснифловчи индикаторлар динамикаси ўрнатилган параметрлар доирасида бўлиб, банк секторида стратегик ривожланишнинг иқтисодий замири янада мустаҳкамланиб бораётганлигини кўрсатиб турибди. Аммо глобал молия бозорларидаги инкироз ҳолатининг

давом этиши банк секторининг ривожланиш суръатлари ва самарадорлигига хавф солиши мумкинлиги эътироф қилинди.

2. Кредит портфели таркиби таҳлили натижаларига кўра, ушбу портфелда иқтисодиётнинг реал секторига йўналтирилган, узоқ муддатли, инвестицион характердаги кредит қуйилмалари ўсиб бораётганлиги аниқланди.

3. Тижорат банклари активлари ва капитали рентабеллиги даражасининг таҳлиliga кўра қуйидаги хусусиятлар аниқланди:

- биринчидан, йирик банклар фаолияти рентабеллиги кўрсаткичлари нисбатан қуйи даражада. Мазкур ҳолат асосий кредит инструментлари ҳамда жалб қилинаётган депозитлар бўйича фоиз ставкаларининг пасайиб бориши билан ифодаланади.

- иккинчидан, йирик ҳажмли тижорат банклари томонидан мўътадил кредит сиёсатининг олиб борилиши;

- учинчидан, ўрта ва кичик ҳажмли банклар томонидан кредит сиёсатида асосий эътиборни тижорат (савдога оид) кредитларга йўналтириши,

- тўртинчидан, йирик ҳажмли банклар кредит портфелида нисбатан паст рентабелли инвестицион характердаги кредитлар салмоғининг кўплиги.

4. Тижорат банки баланси кўрсаткичларида мавжуд бўлган номутаносибликлар қуйидагилардан иборат:

- мамлакат иқтисодиётини модернизациялаш ва келгуси ривожлантириш жараёнларининг молиявий манбасини таъминлаш, шунингдек, иқтисодиётнинг реал секторига юзага келган конъюктура банк олдига ажратилаётган инвестицион кредитлар ва кўрсатилаётган молиявий лизинг хизматлари ҳажмини кескин ошириш вазифасини кўяди. Айни пайтда, кредит хизматларининг фаоллашуви жами активлар таркибида даромад келтирувчи активлар салмоғининг кўпайишига олиб келади;

- банк фаолиятини ривожлантиришда мутаносибликни таъминлаш, шунингдек, ликвидлик позициясини мустаҳкамлаш мақсадида капитал базаси

ва кредит операциялари хажмидаги кузатилаётган ўсиш суръатларига адекват тарзда депозитлар миқдори оширилиши лозим.

5. Тижорат банклари фаолиятининг молиявий натижалари таҳлили даромадлар ва харажатларнинг ўсиш динамикасида кучли дисбаланс борлигини кўрсатди. Мазкур вазиятни ресурс базасида нисбатан қиммат бўлган маблағлар салмоғининг ошиб бориши билан изохлаш мумкин.

6. Тижорат банки фаолиятининг сифат кўрсаткичлари таҳлили асосида бир қатор узок муддатли тенденцияларни қайд қилиш мумкин:

- макроиктисодий муҳитдаги исталган йўналишдаги ўзгаришлар банк фаолияти рентабеллиги даражасига бевосита таъсир ўтказади. Демак, банк фаолиятининг ташкил қилиниши тартиби, ташкилий тузилмаси ва бошқа жабҳаларидан қатъий назар, глобал бозорлардаги тенденциялар ҳал қилувчи омил бўлиб ҳисобланади. Глобаллашув жараёнлари чуқурлашиб бораётган замонавий шароитда мазкур ҳолат банк стратегик менежменти учун ўта муҳим бўлган асосий стратегик тенденция деб ҳисобланиши мумкин,

- банк фаолиятининг турли йўналишларидаги диспропорциялар рентабеллик даражасига салбий таъсир ўтказган тарзда, асосий сифат кўрсаткичларидан бири бўлган капитал мультипликаторининг тўхтовсиз кўтарилишига олиб келмоқда. Мазкур ҳолат молиявий барқарорликни таъминлаш, шунингдек, Базел-3 келишуви талабларининг жорий қилинишига салбий таъсир ўтказади. Демак, банкнинг ривожланиш стратегиясида алоҳида эътибор қаратилиши лозим бўлган масалалардан бири ушбу тенденцияга нисбатан стратегик “иммунитент”ни шакллантиришдан иборат бўлиши зарур.

Тижорат банклари фаолиятини ривожлантириш ҳамда солиқ тизимни такомиллаштириш борасида:

- молиявий хизматлар бозоридаги ижобий тенденциялардан максимал даражада фойдаланиш, салбий тенденцияларнинг таъсирини пасайтириш учун стратегия ва стратегик режалар доимий равишда коррективкаланиши лозим;

– глобал иқтисодий муҳитда кузатилаётган салбий тенденцияларнинг мавжуд;

– молиявий хизматлар бозорида рақобат курашининг кучайиб бормоқда;

– банк хизматлари бозоридаги операциялар рентабеллигининг пасайиб бориши;

банк даромадларига нисбатан харажатларнинг юқори даражада ўсиш рискининг мавжудлиги;

– банкнинг ривожланиш стратегияси ва функционал стратегияларини ишлаб чиқишнинг услубий асосларининг мавжуд эмаслиги;

– банк стратегияси функционал сиёсатларнинг таркибий қисми сифатида чиқиши муаммоси;

– тижорат банкининг узок муддатга мўлжалланган стратегик ривожланиш модели ишлаб чиқилмаганлиги,

– банк инвестициялари жойлаштирилган корхоналар фаолияти билан боғлиқ рискларнинг мавжудлиги,

– банк стратегик менежментининг модернизацияланган моделини тижорат банклари амалий фаолиятига жорий қилиниши соф фойда миқдорини ошириш имкониятини беради. Бу ҳолат ўз набатида банкни ривожлантиришнинг молиявий базаси мустаҳкамланишига олиб келади. Бундан ташқари банк акциядорлари томонидан олинадиган дивиденд кўринишидаги даромадлар ҳажмининг барқарор ўсиб бориши таъминланади.

Тижорат банклари фаолиятини ривожлантириш ҳамда солиқ тизимини такомиллаштириш борасида қуйидаги муаммолар аниқланди:

– глобал иқтисодий муҳитда кузатилаётган салбий тенденцияларнинг мавжудлиги;

– молиявий хизматлар бозорида рақобат курашининг кучайиб бориши;

– банк хизматлари бозоридаги операциялар рентабеллигининг пасайиб бориши;

– банк даромадларига нисбатан харажатларнинг юқори даражада ўсиш
рискининг мавжудлиги;

– банкнинг ривожланиш дастурини ишлаб чиқишнинг услубий
асосларининг мавжуд эмаслиги,

– тижорат банкининг узок муддатга мўлжалланган ривожланиш
моделининг ишлаб чиқилмаганлиги,

– банк инвестициялари жойлаштирилган корхоналар фаолияти билан
боғлиқ рискларнинг мавжудлиги.

Фикримизча, эътироф қилинган муаммоларни бартараф қилиш
борасида қуйидаги илмий таклиф ва амалий тавсияларнинг банк фаолиятига
жорий қилиш мақсадга мувофиқдир:

1. Банк стратегик менежменти тизимини шакллантириш ва умумий
стратегияни ишлаб чиқиш услубиётини такомиллаштириш лозим

Бу йўналишда:

- экспертлар гуруҳини шакллантириш ва тижорат банкларининг етакчи
мутахассисларини жалб қилиш йўли билан стратегик банк менежменти
tizimini banklar faoliyatiga joriy qiliشning uslubiy-meъoriy
хужжатлар базасини яратиш;

2. Тижорат банкини ривожлантириш сценарийсини ишлаб чиқиш зарур.

Фикримизча, стратегик банк менежментининг замонавий назарияси ва
илғор хориж амалиётига таянган ҳолда, тижорат банклари қуйидаги
ривожланиш сценарийларидан бирини амалий фаолиятга жорий қилишлари
мумкин.

А) «Инерцион ривожланиш» (экстенсив ривожланиш элементларининг
бир қисмини қўллаган ҳолда) сценарийси;

Б) «Модернизациялаш» (интенсив ривожланишнинг барча
элементларидан фойдаланган ҳолда) сценарийси.

3. Банк бизнесини ташкил қилиш моделини ўзгартириш лозим.

Фикримизча, банк бизнеси моделини лойиҳалаштириш доирасида банк маҳсулотларини таклиф қилиш мантиғини ўзгартириш, чакана хизматлар бўйича сотиш ва хизмат кўрсатишнинг ички банк вертикалини яратиш ҳамда корпоратив блокда мижозлар билан ишлашнинг янги моделини шакллантириш, шунингдек, фронт ва бэк-офисда амалга ошириладиган операциялар процедурасини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ.

4 Ходимлар менталитетини ўзгартириш ҳамда янги бошқарув ва мотивацион механизмларни жорий қилиш лозим.

Банкни ривожлантириш стратегиясининг энг муҳим элементларидан бири - банкнинг барча даражалари ва бўлинмалари фаолиятига доимий такомиллашиш ва ривожланишга интилиш идеологиясининг жорий қилинишидир. Банк олдида турган вазифа – самарадорлик ва сифат таркибий тузилмаларнинг ҳар бир ходими учун бош мақсадга айланиши, банк оддий ходимлари ва раҳбариятини фаолиятни такомиллаштириш жараёнига жалб қилиш, ҳар бир ходимда банкни ривожлантириш бўйича жавобгарлик ҳиссиётини ўйғотиш зарур.

5. Фикримизча, илмий тадқиқот ишида ишлаб чиқилган ва таклиф қилинаётган банк моделининг тижорат банкларининг амалий фаолиятига жорий қилиш ўрта ва узок муддатли истикболда бир қатор устуворликларга эришиш имкониятини беради. Мазкур устуворликлар қуйидаги йўналишларда ўз ифодасини топади.

- тижорат банкида бошқарувнинг янги тизимини шакллантириш орқали банк хизматлари бозорининг барча сегментларида рақобат позицияси мустаҳкамланади.

- тижорат банклари фаолиятида риск менежмент тизимини такомиллаштириш орқали банкларнинг ликвидлик позицияси ва тўловга қобиллик даражаси кучайтирилади, шунингдек банк фаолиятининг молиявий натижалари оширилади.

- банк назорати бўйича Базель кўмитасининг янги андозаларини, яъни Базель III ни жорий этишга тайёргарлик тадбирларини амалга оширилади

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси қонунлари ва меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар.

1.1. Ўзбекистон Республикаси Қонунлари:

- 1.1.1. Ўзбекистон Республикаси Конституцияси.- Т.Шарқ, 1992 йил.
- 1.1.2. Ўзбекистон Республикасининг “Ўзбекистон Республикасининг Марказий банки тўғрисида”ги Қонуни. 1995 йил 21 декабр.
- 1.1.3. Ўзбекистон Республикасининг “Банклар ва банк фаолияти тўғрисида”ги Қонуни. 1996 йил 25 апрел.
- 1.1.4. Ўзбекистон республикасининг “Банк сири тўғрисида”ги Қонуни. 2003 йил 30 август.
- 1.1.5. Ўзбекистон Республикасининг “Микромолиялаш тўғрисида”ги Қонуни. 2006 йил 15 сентябр.
- 1.1.6. Ўзбекистон Республикаси Солиқ Кодекси. 2007-йил 25 декабр. ЎРҚ - 186

1.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг Фармонлари ва Қарорлари

- 1.2.1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармони, 2000 йил 21 март.
- 1.2.2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2005 йил 15 апрелдаги 56-сонли “Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори // Ҳалқ сўзи, 2005, 16 апрел, №73.
- 1.2.3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк тизимини янада ривожлантириш ва бўш пул маблағларини банк айланмасига жалб этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, 2007 йил 7 ноябр.
- 1.2.4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Банк тизимининг молиявий барқарорлигини янада ошириш ва инвестициявий фаоллигини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Қарори, 2010 йил 6 апрел.

1.2.5 2011-2015 йилларда республика молия-банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва барқарорлигини ошириш ҳамда юқори халқаро рейтинг кўрсаткичларига эришишнинг устувор йўналишлари тўғрисида. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 26.11.2010й. N ПҚ-1438 қарори.

1.3. Ўзбекистон Республикаси Президенти асарлари ва маърузалари.

1.3.1 И.А.Каримов “Ўзбекистон иқтисодий ислохотларни чуқурлаштириш йўлида”. –Т.. Ўзбекистон, 1995.

1.3.2. И.А.Каримов “Бизнинг бош мақсадимиз- жамиятни демократлаштириш ва янгилаш, мамлакатни модернизация ва ислоҳ етишдир”. –Т.: Ўзбекистон, 2005.

1.3.3. И.А.Каримов “Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида”. -Т.: Ўзбекистон, 2005

1.3.4. И.А.Каримов “Мамлакатимиз тараққиёти ва халқимизнинг ҳаёт даражасини юксалтириш барча демократик янгиланиш ва иқтисодий ислохотларимизнинг пировард мақсадидир”.- Т.: Ўзбекистон, 2007.

1.3.5. И.А.Каримов “Жаҳон молиявий-иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф етишнинг йўллари ва чоралари”. – Т.: Ўзбекистон, 2009

1.3.6. И.А.Каримов «Асосий вазифамиз – ватанимиз тараққиёти ва халқимиз фаровонлигини янада юксалтиришдир”.- Т.: Ўзбекистон, 2010 - 56б.

1.3.7 Ўзбекистон Республикаси Президенти Ислам Каримовнинг 2013 йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ва 2014 йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг енг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамаси мажлисидаги маърузаси. 2014 йил 19 январ “Халқ сўзи газетаси”

1.4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки меъёрий ҳужжатлари.

1.4.1. Марказий банк Бошқарувининг 26.12.2009 й. 38/4-сон "Тижорат банклари капиталининг етарлилигига қўйиладиган талаблар тўғрисидаги низомга қўшимчалар киритиш ҳақида"ги Қарори Ўзбекистон Республикаси

Адлия Вазирлигида томонидан 20.01.2010 й. 949-5-сон билан рўйхатга олинган

1.4.2 Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 1998 йил 2 декабрдаги 556-сон “Банклар ўртасида ва уларга дахлдор шахслар билан ўтказиладиган операциялар тўғрисида”ги Низоми.

1.4.3. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 1998 йил 2 декабрдаги 557-сон “Бир қарздор ёки ўзаро дахлдор бўлган қарздорлар гуруҳига тўғри келувчи рискнинг енг юқори даражаси тўғрисида”ги Низоми.

1.4.4. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2000 йил 22 февралдаги 429-сон “Тижорат банклари кредит сиёсатига қўйиладиган талаблар тўғрисида” ги Низоми.

1.4.5. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2000 йил 2 мартдаги 432-сон “Ўзбекистон Республикаси банкларида кредит ҳужжатларини юритиш тартиби тўғрисида”ги Низоми.

1.4.6. Ўзбекистон Республикаси Марказий банкнинг 2004 йил 21 майдаги 575-сон “ Кредит ахбороти миллий институтининг маълумотлар базасини шакллантириш ҳамда Банклараро кредит бюросига ва тижорат банкларига кредит ахборотлари тақдим этиш тартиби тўғрисида”ги Низоми.

2. ТУРКУМ НАШРЛАР.

2.1. Китоблар, монографиялар, дарсликлар, мақолалар тўплами.

2.1.1. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари ва кредитлаш.- Т.: Молия, 2002. -304б

2.1.2. Абдуллаева Ш.З. Пул, кредит ва банклар. Дарслик.-Т : “ИҚТИСОД-МОЛИЯ”, 2008.

2.1.3 Алавердов А.Р. Стратегический менеджмент в коммерческом банке: учеб. /А.Р.Алавердов. – М.: Маркет ДС, 2007 – 576с

2.1.4. Банковский менеджмент: Учебно-практическое пособие. – М.: Издательство «Алфа-Пресс», 2007 – 444с.

2.1.5. Банковский менеджмент: задача и решения: Учебно-практическое пособие. – М.: Издательство «Алфа-Пресс», 2009. – 232с.

2.1.6. Балабанов А.И., Боровкова Вик. А., и др. Банки и банковское дело: Учебник для вузов. 2-е изд. – СПб.: Питер, 2007 – 448с.

2.1.7. Белоглазова Г.Н. Банковское дело: Учебник для вузов – СПб.: Питер, 2008 - 400с.

2.1.8. Вешкин Ю.Г., Авагян Г.Л. Экономический анализ деятельности коммерческого банка: учебное пособие. – М.: Магистр, 2007 – 350с.

3. ДИССЕРТАЦИЯ ВА ДИССЕРТАЦИЯ АВТОРЕФЕРАТЛАРИ.

3.1. Саидов Д.А. Тижорат банкларининг қисқа муддатли кредитлаш амалиёти ва уни такомиллаштириш йўллари: Иқтисод фанлари номзоди ... Дис.-Т.: БМА, 2007

3.2. Тухтабаев У.А. Муаммоли кредитлар ва уларни бартараф етиш йўллари: Иқтисод фанлари номзоди ... Дис.автореферати.-Т.: БМА, 2007.- 20б.

3.3. Кадиров А.К. Тижорат банкларида кредит бериш механизмини такомиллаштириш йўллари. Иқтисоди фанлари номзоди ...Дисс.автореферати.-Т : БМА, 2009.-21б.

4. ЖУРНАЛ ВА ГАЗЕТАДАГИ МАҚОЛАЛАРГА ҲАВОЛАЛАР.

4.1. Р.Булат. Кредитларни текшириш // Бозор, пул ва кредит, №1,2000.- 22-25б.

4.2.О.Ортиқов. Банклараро рақобат шароитида кредит сиёсати. // Бозор, пул ва кредит, №6,2006.- 8-10б.

4.3 М.Тўлаганова, Ф.Мусаева. Тижорат банклари кредит фаолиятининг таҳлили. // Бозор, пул ва кредит, №3,2005.- 15-18б.

4.4. С.Абдуллаев. Принцип реструктуризации проблемных кредитов. // Бозор, пул ва кредит, №10,2006.- 15-17б.

4.5. М.Мухитдинова. Кредитная политика: стратегия привлечения клиентов. // Бозор, пул ва кредит, №6, 2003.- 19-20б.

4.6. Б.Нуманова. Качество маркетинговых исследований кредитных портфелей коммерческих банков. // Бозор, пул ва кредит, №8,2007.- 26-28б.

5. СТАТИСТИКА ВА ҲИСОБОТ МАЪЛУМОТЛАРИ.

5.1. ОАТББ «Трастбанк» йиллик ҳисобот маълумотлари.

5. СТАТИСТИКА ВА ҲИСОБОТ МАЪЛУМОТЛАРИ.

5.1 ОАТББ «Трастбанк» йиллик ҳисобот маълумотлари.

6. ИНТЕРНЕТ РЕСУРСЛАРИ.

6.1 <http://www.bahkir.ru>

6.2 <http://cbu.uz>

6.3 <http://www.thebanker.com>

6.4 <http://www.bankofengland.co.uk/markets/money/index.htm>

6.5 <http://www.bankofengland.co.uk/coreuproses.htm>

6.6 [www. Forex.com](http://www.Forex.com)

6.7 www.ziyonet.uz

6.8 www.gov.uz

6.9 www.lex.uz

6.10 www.federalreseve.gov

6.11 www.bis.org

6.12 www.uba.uz

6.13 www.imf.org

6.14 [www peugeotufa.ru](http://www.peugeotufa.ru)

ОАТББ "Трастбанк" активлари структурасининг динамик таҳлили

	1.01.2011 йил		1.01.2012 йил		1.01.2013 йил		01.01.2014 йил	
	сумма	%	сумма	%	сумма	%	сумма	%
Нақд пуллар ва Ўз.Р Марказий банкдан олинган лозим бўлган маблағлар	172 336	44,8	172 709	37,3	284 232	44,7	235 901	31,7
Бошқа банклардан олинган лозим бўлган маблағлар	105 843	27,5	128 146	27,7	161 660	25,4	166 196	22,4
Соф (нетто) кредитлар ва аванслар	79 894	20,8	125 514	27,1	144 625	22,7	278 095	37,4
Сотиш учун амалда мавжуд бўлган инвестициялар	827	0,2	974	0,2	877	0,2	1 976	0,2
Сўндириш муддатигача сакланган инвестициялар	15 724	4,1	16 200	3,5	15 393	2,4	24 616	3,3
Асосий воситалар ва номоддий активлар (соф баланс қиймати бўйича)	5 774	1,5	11 697	2,5	17 829	2,8	26 969	2,9
Кечиктирилган солиқ талаблари	154	0,1	66		709	0,1	945	0,1
Бошқа активлар	3 895	1,0	7 527	1,7	10 558	1,7	8 270	2,0
Жами активлар	384 451	100	462 837	100	635 887	100	742 970	100

**ОАТББ “Трастбанк” Самарқанд филиали даромадлари ва
харажатларини структуравий таҳлили (сўмда)**

	сумма
Қисқа муддатли кредитлардан олинган фоизли даромад	557,875,284
Жисмоний шахсларга берилган муддати ўтган кредитлар бўйича фоизли даромадлар	1,247
Якка тартибдаги тадбиркорларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	19,950,762
Якка тартибдаги тадбиркорларга берилган муддати ўтган кредитлар бўйича фоизли даромадлар	228,314
Нодавлат нотижорат ташкилотларига берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	353,181
Чет эл капитали иштирокидаги корхоналарга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	231,978,082
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган қисқа муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	320,224,939
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган муддати ўтган кредитлар бўйича фоизли даромадлар	5,138,759
Узоқ муддатли кредитлардан олинган даромад	2,651,112,177
Жисмоний шахсларга берилган узоқ муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	84,532,602
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган узоқ муддатли кредитлар бўйича фоизли даромадлар	2,056,450,261
Чет эл капитали иштирокидаги корхоналарига берилган лизинг бўйича фоизли даромадлар	119,701,424
Хусусий корхоналар, хўжалик ширкатлари ва жамиятларга берилган лизинг бўйича фоизли даромадлар	301,749,929
Бошқа фоизли даромадлар	88,677,961
Жами фоизли даромадлар	3,208,987,461
Фоизсиз даромадлар	
Аккредитивлар ва акцептлар бўйича воситачилик ва бошқа хизматлар	31,434,333
Кредитлар бўйича воситачилик даромадлари	55,155,104
Маҳаллий тўловлар бўйича воситачилик хизматлари учун олинган даромадлар	697,290,226
Хорижий тўловлар бўйича воситачилик хизматлари учун олинган даромадлар	458,869,002
Кафолатлар ва кафилликлар бўйича операцияларни амалга оширишда кўрсатилган хизматлар учун олинган даромадлар	17,500,000
Бошқа кўрсатилган хизматлар ва воситачилик учун олинган даромадлар	614,997,614
“Спот” битими бўйича хорижий валюталардаги фойда	10,603,143
Банк асосий воситаларининг ижарасидан олинган даромадлар	14,156,196
Бошқа фоизсиз даромадлар	11,255,906
Жами фоизсиз даромадлар	1,856,106,420
Жами даромадлар	5,065,093,881

Банк фаолиятини узок муддатли истикболини аниқлаш модели